

Pat Ogden
Kekuni Minton
Clare Pain

Trauma en het lichaam

Een
sensomotorische
benadering
van
psychotherapie

Uitgeverij Mens!

Uitgeverij Mens!
Brammershoopstraat 12/16
7858 TC Eeserveen
0599-74 50 47
info@uitgeverijmens.nl
www.uitgeverijmens.nl

Vertegenwoordiging in België
Agora NV, Aalst

Vertaling
Ghislaine de Thouars

Redactie
Vitataal tekst & redactie, Feerwerd

Medewerking
Marie Louise Burger
Fieke Klein Wassink
Jolanda Treffers

Omslagontwerp
Elzo Hofman, In Ontwerp, Assen

Opmaak en vormgeving
Cathy Gerver, Studio Nico Swanink, Haarlem

Druk- en bindwerk
Wilco, Meppel

Original title: *Trauma and the Body: A Sensorimotor Approach to Psychotherapy*
Copyright © 2006 by Pat Ogden/W.W. Norton & Company, Inc.
Published by W.W. Norton & Company, Inc., 500 Fifth Avenue, New York, NY 10110, U.S.A.

Nederlandse uitgave: Copyright © 2020 Uitgeverij Mens!, Eeserveen, The Netherlands

Alle rechten voorbehouden inclusief het recht van reproductie in zijn geheel of in delen in welke vorm dan ook. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved including the right of reproduction in whole or in part in any form. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or disclosed, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN 978 94 6316 046 9
NUR 777

Inhoud

Dankwoord	9
Voorwoord door Daniel Siegel	13
Voorwoord door Bessel van der Kolk	19
Inleiding	33

DEEL EEN **Theorie**

HOOFDSTUK 1	Hiërarchische informatieverwerking: cognitieve, emotionele en sensomotorische dimensies	47
HOOFDSTUK 2	Window of tolerance: het vermogen om arousal te moduleren	79
HOOFDSTUK 3	Gehechtheid: de rol van het lichaam in dyadische regulatie	99
HOOFDSTUK 4	De oriëntatierespons: inperking van het bewustzijnsveld	131
HOOFDSTUK 5	Defensieve subsystemen: mobiliserende en immobiliserende verdedigingsmechanismen	159
HOOFDSTUK 6	Aanpassing: de rol van handelingsystemen en handelingstendenties	189
HOOFDSTUK 7	Psychotrauma en de hersenen: ontwikkeling van een neurobiologisch behandelmodel (door Ruth Lanius, Ulrich Lanius, Janina Fisher en Pat Ogden)	231

DEEL TWEE **Behandeling**

- HOOFDSTUK 8 Behandelprincipes: de theorie in praktijk brengen 263
- HOOFDSTUK 9 Organisatie van de ervaring: vaardigheden om in het heden met het lichaam te werken 295
- HOOFDSTUK 10 Behandelfase 1: het ontwikkelen van somatische hulpmiddelen ten behoeve van stabilisatie 319
- HOOFDSTUK 11 Behandelfase 2: traumatische herinneringen verwerken en toegang verkrijgen tot daden van triomf 357
- HOOFDSTUK 12 Behandelfase 3: integratie en succes in het normale leven 403
- Literatuuroverzicht 449
- Register 485

Inleiding

Het lichaam is om allerlei redenen weggelaten uit de 'praatkuur'. Psychotherapeuten die zijn opgeleid met modellen van psychodynamische, psychoanalytische of cognitieve therapeutische benaderingen kunnen erg goed luisteren naar de woorden van cliënten en hebben oog voor hun affecten. Ze observeren en volgen de associaties, fantasieën en signalen van psychische conflicten, ontredning en verdedigingsstrategieën van hun cliënten. Ze zijn zich bewust van de verschillende verhaallijnen die cliënten volgen en ze houden in hun achterhoofd hoe en waar het jeugdverhaal zich in het heden herhaalt. Ze zijn goed in het scheppen van een therapeutische alliantie, in het werken binnen een therapeutisch kader en in het herkennen van nuances en enceneringen van overdracht en tegenoverdracht. Ze houden zicht op lichamelijke symptomen en zetten zo nodig psychofarmacologische interventies in. En altijd zijn ze alert op de fysieke presentatie van hun cliënten, zoals maniertjes, subtiele veranderingen in gewicht of kledingkeuze, de ingezakte houding van een depressieve cliënt of de opgewonden bewegingen van een angstige cliënt. Maar ook al zijn de meeste therapeuten geofende waarnemers van het uiterlijk en zelfs van de bewegingen van het lichaam van hun cliënt, toch wordt direct werken met de belichaamde ervaring van cliënten vooral gezien als een randverschijnsel bij traditionele therapeutische casusformuleringen, behandelplannen en interventies.

Sensorimotor Psychotherapy is gebaseerd op traditionele therapeutische inzichten, maar stelt het lichaam centraal in het therapeutische veld van bewustzijn en omvat ook observatievaardigheden, theorieën en interventies die meestal niet worden ingezet bij psychodynamische psychotherapie. Theoretische principes en behandelmethoden van zowel de traditionele geestelijke

gezondheidszorg als lichaamsgerichte psychotherapie zijn in deze benadering geïntegreerd. Veel van de therapeutische vaardigheden binnen Sensorimotor Psychotherapy zijn gebaseerd op de Hakomi-methode, een vorm van lichaamsgeoriënteerde psychotherapie waarin Ron Kurtz (Kurtz, 1990) een pioniersrol heeft gespeeld. Daarnaast zijn er theorieën en technieken in verweven van de psychodynamische psychotherapie, cognitieve gedragstherapie, neurowetenschap en gehechtheids- en dissociatietheorieën. De premisse van dit boek is dat traditioneel opgeleide therapeuten de diepgang en werkzaamheid van hun klinische werk kunnen vergroten als ze lichaamsgeoriënteerde interventies in hun repertoire opnemen.

We gebruiken de benaming 'Sensorimotor Psychotherapy' als aanduiding voor een benadering met somatische interventies die door de meeste therapeuten voor lichaamsgerichte psychotherapie worden gebruikt. Toch is Sensorimotor Psychotherapy ook een school die de theorie van lichaamspsychologie heeft ontwikkeld als leidraad voor het gebruik van somatische interventies, zodat de benaming daarnaast verwijst naar een synthese die uniek is voor deze school. We werken met lichaamssensaties en beweging, maar van aanraking maken we over het algemeen geen gebruik. Een weloverwogen gebruik van aanraking binnen psychotherapie kan in specifieke situaties soms nuttig zijn, maar is ook potentieel problematisch en bij deze methode is het is niet noodzakelijk (zie hoofdstuk 9 voor verdere uitleg).

We weten dat trauma ingrijpende gevolgen heeft voor het lichaam en zenuwstelsel en dat veel symptomen van getraumatiseerde mensen somatisch aangestuurd worden (Nijenhuis & Van der Hart, 1999; Van der Hart, Nijenhuis, Steele, & Brown, 2004; Van der Kolk, 1994; Van der Kolk, McFarlane, & Weisaeth, 1996). Cliënten die te kampen hebben met een onverwerkt trauma melden vrijwel altijd ongereguleerde lichaamservaringen; een oncontroleerbare, door traumagerelateerde prikkels getriggerde aaneenschakeling van krachtige emoties en lichaamssensaties wordt eindeloos in het lichaam herhaald. De terugkerende posttraumatische symptomen waarvoor de cliënt in therapie gaat, zijn vaak gebaseerd op deze chronische fysiologische arousal. Deze mensen kunnen de traumatische ervaring nog niet in hun levensverhaal verwerken, doordat de traumatische herinneringen niet in het autobiografisch geheugen zijn opgeslagen, maar ook doordat de terugkerende gedisreguleerde arousal een somatisch beleefde dreiging blijft oproepen – een 'woordeloos

afgrijzen' (Van der Kolk, Van der Hart, & Marmar, 1996; zie ook Siegel, 1999).

Traditionele therapeutische modellen zijn voornamelijk gebaseerd op het idee dat verandering op een top-downmanier verloopt, via een proces van narratieve uitdrukking en formulering. We zouden bijvoorbeeld simplistisch kunnen stellen dat psychodynamische behandelmodellen uitgaan van het principe dat cliënten een beter zelfgevoel krijgen, hun lijden vermindert en hun welbevinden groter wordt als het ze lukt om affectieve verbondenheid te voelen met pijnlijke ervaringen in het verleden en als de therapeut de begeleidende cognitieve vertekeningen binnen de context van een therapeutische relatie aanpakt. Volgens deze werkhypothese zal een wezenlijke verandering in de cognities en emoties van cliënten zorgen voor een verandering van de fysieke of belichaamde ervaring van hun zelfgevoel. Dat betekent dat de taal van de cliënt het belangrijkste doelwit is van een therapeutische interventie, dat wil zeggen dat het narratief het beginpunt is van het therapeutische proces. De verbale representaties, overtuigingen en affecten van de cliënt worden ingezet, verkend en bijgesteld via de therapeutische relatie.

Egofuncties verbeteren, betekenis verhelderen, een verhaal formuleren en werken met emotionele ervaringen zijn in essentie nuttige interventies waar cliënten ook echt baat bij hebben. Aan deze bruikbare cognitieve en dynamische oefeningen en technieken willen wij bottom-upinterventies toevoegen als aanpak van de herhaalde ongewenste lichaamssensaties, bewegingsbeperkingen en somatosensorische intrusies die kenmerkend zijn voor onverwerkt trauma. Getraumatiseerde cliënten worden geteisterd door terugkerende traumatische sensomotorische reacties in uiteenlopende vormen zoals intrusieve beelden, geluiden, geuren, lichaamssensaties, fysieke pijn, beklemming, verdoving en het onvermogen om arousal te reguleren. Doordat Sensorimotor Psychotherapy lichaamssensatie en beweging opneemt in de hoofdroute naar traumaverwerking, zal de therapeut via lichaamsgerichte interventies deze symptomen verminderen en cognities, emoties en overtuigingen van de cliënt veranderen en zijn of haar vermogen om relaties aan te gaan verbeteren.

In de praktijk combineert Sensorimotor Psychotherapy de theorie en techniek van cognitieve en dynamische therapie met rechtstreeks somatisch bewustzijn en bewegingsinterventies, onder andere door cliënten te helpen bij bewustwording van hun lichaam, het waarnemen

en volgen van lichaamssensaties en het toepassen van fysieke handelingen die voor zelfredzaamheid en een gevoel van competentie zorgen. Cliënten leren om de relatie tussen hun fysieke organisatie en hun overtuigingen en emoties te observeren. Ze leren bijvoorbeeld hoe een zelfrepresentatie in het hier en nu – zoals een uitspraak als ‘Ik ben niet goed genoeg’ – gevolgen heeft voor hun lichaamssensaties, houding, autonome arousal en bewegingen. Ook leren ze hoe hun lichaamssensaties, houdingen en bewegingen hun emotionele toestand beïnvloeden en doorwerken in hun bewoordingen en de inhoud van hun beschrijvingen tijdens hun therapie. Dergelijke interventies betrekken het lichaam actief bij de therapie en bieden daarmee meer eenheid in de lichaam-geestbenadering van traumabehandeling. Binnen de context van een therapie met een goede relationele afstemming kunnen klinici cliënten helpen om nieuwsgierigheid en interesse te ontwikkelen voor de manier waarop lichaamsresponsen op trauma uit het verleden blijven voortbestaan in het heden en voor de manier waarop ze zulke responsen kunnen veranderen om adaptiever te functioneren.

De meeste psychotherapeutische benaderingen hebben geen methodologie met een directe aanpak van traumatische lichamelijke responsen en chronisch geactiveerde somatische symptomen. In plaats daarvan richten ze zich voornamelijk op cognitieve, gedragsmatige, psychodynamische en psychofarmacologische interventies die wel wetenschappelijk onderbouwd zijn, maar er nauwelijks in slagen om de traumagerelateerde stoornissen te behandelen die men in de klinische praktijk tegenkomt (Bradley, Greene, Russ, Dutra, & Westen, 2005; Foa et al., 1999; Marks, Lovell, Noshirvani, Livanou, & Thrasher, 1998; Tarrrier, Sommerfield, Pilgrim, & Humphreys, 1999; Ursano et al., 2004). Therapeuten in alle disciplines zijn vaak verward en gefrustreerd over de beperkingen van bestaande behandelmethoden voor de aanpak van de symptomen van trauma bij hun cliënten.

Dit boek speelt in op de behoefte aan een somatische benadering van traumatherapie, waarover maar weinig literatuur voorhanden is, en het is toegankelijk en geschikt voor gebruik door psychotherapeuten. De belangrijkste doelgroep bestaat dan ook uit psychologen, psychiaters, maatschappelijk werkers, psychotherapeuten, consultants en huisartsen die getraumatiseerde mensen behandelen. Daarnaast geven we richtlijnen zodat behandelaars inzicht krijgen in de manier waarop het lichaam bijdraagt aan zowel instandhouding als heling van traumagerelateerde stoornissen. Dit soort informatie is niet alleen

waardevol voor psychiatisch verpleegkundigen, ergotherapeuten, revalidatieartsen, crisismedewerkers, slachtofferhulpverleners, rampenbestrijders en lichaamstherapeuten, maar ook voor promovendi en arts-assistenten op het gebied van geestelijke gezondheid en traumabehandeling. Bovendien bevordert kennis zelfredzaamheid, en daarom willen we dat het boek ook toegankelijk en informatief is voor getraumatiseerde cliënten die de oorzaken van en herstel mogelijkheden voor hun lijden willen begrijpen.

Trauma en het lichaam: Een sensomotorische benadering van psychotherapie is verdeeld in twee delen: theorie en behandeling. Deel een verkent de theoretische basis en grondgedachte van sensomotorisch-psychotherapeutische interventies en grijpt daarbij niet alleen terug op de negentiende-eeuwse inzichten van Pierre Janet, maar ook op het werk van hedendaagse deskundigen op het gebied van traumabehandeling, neurowetenschap, gehechtheid, affectregulatie, dissociatie en het lichaam.

In hoofdstuk 1, 'Hiërarchische informatieverwerking: cognitieve, emotionele en sensomotorische dimensies', belichten we de principes van een somatische behandelbenadering en beschrijven we hoe traumatische ervaringen de fysiologische en emotionele regulatie van het lichaam verstoren, met ingrijpende gevolgen voor informatieverwerking. We geven uitleg over het model van hiërarchische informatieverwerking en brengen het in verband met maladaptieve patronen van top-down- en bottom-upverwerking die veel voorkomen bij getraumatiseerden. We gaan in op de kenmerken van een effectieve behandeling van traumatische ervaringen, met aandacht voor de manier waarop lichaam en geest informatie verwerken en de rol die bottom-upverwerking daarin speelt.

In hoofdstuk 2, 'Window of tolerance: het vermogen om arousal te moduleren', beschrijven we lage tolerantie voor arousal en affectdisregulatie als kernsymptomen van traumagerelateerde stoornissen. Autonome disregulatie speelt zo'n belangrijke rol bij de instandhouding van de symptomen en bij de complexiteit van de behandeling van trauma dat we in dit hoofdstuk kijken naar de regulatiepatronen van hypo- en hyperarousal als het gaat om overlevingsgerichte functies van het sympathische en parasympathische zenuwstelsel. Deze posttraumatische regulatiepatronen zijn een probleem voor informatieverwerking doordat ze een optimale arousaltoestand en het integratieve vermogen hinderen, want bij een

te hoge of te lage arousal kunnen traumatische ervaringen niet worden geïntegreerd. Dergelijke regulatieparameters bieden een premisse voor het ‘modulatiemodel’ van Sensorimotor Psychotherapy.

Hoofdstuk 3, ‘Gehechtheid: de rol van het lichaam in dyadische regulatie’, gaat over de regulerende rol die gehechtheidservaringen spelen, over de manier waarop vroegkinderlijke traumatische ervaringen de regulatie verstoren en welk effect dat heeft op het lichaam. Aan de hand van gehechtheidsliteratuur, Allan Schores werk (1994) over affectregulatie en het onderscheid tussen interactieve regulatie en autoregulatie beschrijven we welke specifieke tendenties van zelfregulatie en autonome dominantie in elk van de vier vroegkinderlijke gehechtheidspatronen worden belichaamd. Verder geven we een voorbeeld van het werken met de ontregelende effecten van problematische gehechtheid op lichamelijk en autonoom niveau.

In hoofdstuk 4, ‘De oriëntatierespons: inperking van het bewustzijnsveld’, verklaren we het proces van oriëntatie waarin een mens zintuiglijke stimuli selecteert uit de talloze mogelijke signalen vanuit de omgeving en vanuit de innerlijke ervaring. We beschrijven diverse soorten oriëntatie en via een gedetailleerde casus belichten we de fasen van de oriëntatierespons. Trauma zorgt voor duidelijke beschadiging van iemands vermogen om zich adaptief te oriënteren op zintuiglijke stimulatie en die te interpreteren en te integreren. Dat beschadigde vermogen moet via een effectieve traumabehandeling worden aangepakt.

Hoofdstuk 5, ‘Defensieve subsystemen: mobiliserende en immobiliserende verdedigingsmechanismen’, gaat over verschillende dierlijke defensieve subsystemen en hun herkomst en over fysieke componenten die uiteindelijk kunnen bijdragen aan posttraumatische symptomen. We belichten de fasen van de verdedigingsrespons aan de hand van de casus uit hoofdstuk 4. Getraumatiseerde cliënten leren tijdens hun behandeling om (1) overlevingsgerelateerde verdedigingsresponsen die hun symptomen verergeren te reorganiseren en (2) adaptiever en flexibeler om te gaan met hun verdedigingspatronen.

In hoofdstuk 6, ‘Aanpassing: de rol van handelingsystemen en handelingstendenties’, belichten we de psychobiologische systemen die tijdens de evolutie zijn ontstaan voor het ondersteunen van adaptieve responsen om onze overleving te optimaliseren. Dergelijke systemen

zetten een mens aan om de wereld te verkennen, te spelen, sociale relaties aan te gaan, energie te reguleren, zich te hechten aan een geliefde en zich te bekommeren om anderen. Voor getraumatiseerde mensen is het vaak moeilijk om dergelijke systemen effectief te gebruiken, omdat bij hen de inzet van defensieve subsystemen altijd voorrang krijgt boven andere systemen. In dit hoofdstuk beschrijven we zulke handelingsystemen en de bijbehorende fysieke tendenties, nemen we hun onderlinge samenhang onder de loep en bekijken we hoe therapeuten ze kunnen gebruiken zodat cliënten hun behandeldoelen kunnen bereiken. Ook verklaren we in dit hoofdstuk waarom mensen geneigd zijn om op een bepaald niveau van organisatie (uiteenlopend van reflexmatig tot adaptief) tot actie over te gaan. Verder gaan we in op de impact van trauma en vroegkinderlijke ervaringen op handelingsystemen en fysieke handelings-tendenties.

Hoofdstuk 7, 'Psychotrauma en de hersenen: ontwikkeling van een neurobiologisch behandelmodel', is geschreven door Ruth Lanius, Ulrich Lanius, Janina Fisher en Pat Ogden. Op basis van neurowetenschappelijke bevindingen illustreren zij de gevolgen van trauma voor hersenstructuren en hersenfuncties, maar ze verkennen ook hoe behandelingen uitpakken die gebruikmaken van lichamelijke interventies. Via hersenbeeldvormingstechniek is het mogelijk geworden om gedetailleerd te bestuderen welke gevolgen trauma heeft voor zowel corticale als subcorticale informatieverwerking. Dit onderzoek heeft vergaande consequenties voor de behandeling van traumagerelateerde symptomen. Een beter inzicht in de manier waarop behandelinterventies invloed hebben op hersengebieden die zijn aangetast door trauma komt ten goede aan de specificiteit én effectiviteit van psychotherapie. Verder belichten we in dit hoofdstuk welke verschillen er zijn waargenomen in hersenactiviteit die optreedt bij traumatische responsen vanuit een toestand van hyperarousal versus hypoarousal.

Deel twee van *Trauma en het lichaam: Een sensomotorische benadering van psychotherapie* draait om de behandel filosofie en behandeltechnieken van Sensorimotor Psychotherapy. Cliënten met complex trauma worden vaak getriggerd door interventies die hun lichaam te rechtstreeks beïnvloeden, en daarom besteden we aandacht aan benaderingen en technieken die cliënten laten oefenen met een beheerst tempo, passende grenzen en een veilige, geleidelijk groeiende herverbinding met hun lichaam. De klinische voorbeelden en

verklaringen in dit tweede deel illustreren en verhelderen de theorie en praktijk van Sensorimotor Psychotherapy.

In hoofdstuk 8, 'Behandelprincipes: de theorie in praktijk brengen', vertalen we het theoretische materiaal van de voorafgaande hoofdstukken naar de praktijk, geven we een oriëntatie op de onderliggende principes van Sensorimotor Psychotherapy en passen we de theorie van hiërarchische informatieverwerking toe op klinische interventies. De nadruk ligt daarbij op werken in het hier en nu en we brengen de concepten 'overdracht' en 'tegenoverdracht' specifiek in verband met de somatische ervaring van de cliënt tijdens de behandeling. Het pionierswerk van Janet (1898) op het gebied van fasegeoriënteerde behandeling van getraumatiseerde cliënten wordt geïntegreerd met hedendaagse theoretische inzichten, ter overkoepeling van sensomotorisch-psychotherapeutische interventies en behandelplannen.

Hoofdstuk 9, 'Organisatie van de ervaring: vaardigheden om in het heden met het lichaam te werken', draait om specifieke technieken die voornamelijk zijn ontleend aan de Hakomi-methode (Kurtz 1990) en waarmee cliënt en therapeut op een veilige manier de huidige ervaring kunnen observeren, verwoorden en verkennen. De nadruk ligt niet op inzicht, maar op werken met het organiseren van de ervaring. Daarvoor bieden we in dit hoofdstuk mindfulnesstechnieken die niet alleen regulatie van arousal vergemakkelijken, maar cliënten ook in staat stellen om hun organisatie van de huidige ervaring te doorgronden. Hoe zulke vaardigheden geïntegreerd kunnen worden en gebruikt binnen Sensorimotor Psychotherapy, beschrijven we in een gedeelte voor klinici over de valkuilen en voordelen van het therapeutisch gebruik van aanraking.

Hoofdstuk 10, 'Behandelfase 1: het ontwikkelen van somatische hulpmiddelen ten behoeve van stabilisatie', gaat over somatische hulpmiddelen om traumatische triggers gemakkelijker te hanteren, over de modulatie van arousal, over zelfkalmering, over tolerantie voor therapeutische gehechtheid en samenwerking en over verbetering van het dagelijkse functioneren. In deze fase moet de therapeut de cliënt leren om bewuster grip op autonome disregulatie te ontwikkelen, zodat de symptomen niet verergeren door hyper- en hypoarousal. We introduceren het concept van 'lichaamscentrum/-periferie' met betrekking tot autoregulatie en interactieve zelfregulatie. Verder leggen we uit hoe het ontwikkelen van somatische hulpmiddelen bijdraagt aan

de geleidelijke uitbreiding van zelfregulerende vaardigheden en de weg vrijmaakt voor het verwerken van traumatische herinneringen in de volgende fase van de behandeling.

In hoofdstuk 11, 'Behandelfase 2: traumatische herinneringen verwerken en toegang verkrijgen tot daden van triomf', beschrijven we de cliënt die in de eerste fase van de behandeling genoeg integratief vermogen heeft gekregen en nu klaar is voor de volgende fase: het ontwikkelen van een gevoel van controle of zege over de intense gevoelens, lichaamssensaties en impulsen die hij of zij met traumatische herinneringen associeert. We verkennen de aard van traumatische herinneringen en geven aan hoe we cliënten in staat kunnen stellen om deze herinneringen somatisch te verwerken, zodat ze een gevoel van succes en triomf ervaren. Ook bespreken we hoe cliënten herinneringen veilig kunnen oproepen, hoe ze opnieuw toegang kunnen verkrijgen tot hulpmiddelen en hoe ze zelfredzame handelingen kunnen ontdekken en uitvoeren.

In hoofdstuk 12, 'Behandelfase 3: integratie en succes in het normale leven', beschrijven we hoe het zwaartepunt van de behandeling opschuift naar het opbouwen van een leven na trauma. Met somatische interventies kan de therapeut de cliënt helpen om relatieproblemen op te lossen, weer deel te nemen aan de maatschappij en meer tolerantie te ontwikkelen voor intimiteit, risico's en verandering. Op dit punt is de therapeutische relatie te gebruiken als laboratorium of als sjabloon om nieuwe handelingen/opties uit te proberen en die vervolgens te oefenen tot ze automatische tendenties worden. De dynamische relatie tussen lichaamscentrum en -periferie van de cliënt is een sjabloon en metafoor om te komen tot somatische integratie en het vermogen van flexibele aanpassing aan het leven in het heden. In dit hoofdstuk verkennen we ook de transformatie van cognitieve vertekeningen die volledige deelname aan het leven verhinderen, het vergroten van positieve affecttolerantie en het groeiende vermogen om plezier te beleven.

Traditioneel opgeleide therapeuten voor wie het idee van werken met het lichaam nieuw is, aarzelen misschien om een sensomotorische benadering te omarmen. Wellicht denken ze dat ze eerst een heel nieuwe taal en observatiemethode moeten leren om tijdens een psychotherapeutische sessie gebruik te kunnen maken van de lichaamstoestand en bewegingen die aan de orde komen. Zulke zorgen zijn logisch en veel psychotherapeuten voelen zich geïntimideerd door dit voor hen onbekende terrein. Sinds we in 1981 deze methode

aan clinici zijn gaan onderwijzen, hebben we echter gemerkt dat afstemming op lichaamssignalen iets is wat al is ingebouwd in de manier waarop vrijwel iedere therapeut werkt met cliënten en hun innerlijke toestand. Het merendeel van menselijke communicatie verloopt niet via verbale taal, maar veeleer via lichaamstaal: gezichtsuitdrukkingen, oogcontact, beweging, gedrag, houding, autonome arousal, gebaren, spierspanning enzovoort. Met andere woorden: de betekenis en interpretatie van elk gesprek dat we met een ander voeren, zijn gestoeld op waarnemen, afleiden, samenvoegen en betekenis ontlenen aan de bewegingen, houding en expressie van het lichaam van de ander. Hoe we als reactie communiceren, verloopt grotendeels via onze lichaamsreacties op onze gesprekspartner.

Sterker nog: op dit punt kan de lezer zich zelfs het tegenovergestelde afvragen: als dit boek een methode presenteert die is gebaseerd op een klaarblijkelijk aangeboren en bijzonder verfijnd vermogen om lichaamstaal te interpreteren en om via deze taal onze gesprekspartner interactief te reguleren, waarom zijn we dan bij voorbaat niet al deskundig in de methode die in dit boek wordt beschreven? De kunst en de wetenschap van de Sensorimotor Psychotherapy-therapeut bestaan uit het bewust maken van deze onbewuste processen, zodat onze taal wordt gekoppeld aan de non-verbale communicatie die zozeer vervlochten is met onze interacties met anderen (inclusief onze klinische praktijk) dat we haar bijna helemaal over het hoofd zien als opzichzelfstaand onderzoeksgebied. Binnen Sensorimotor Psychotherapy draait het om het doorgronden en vertalen van lichaamstaal. Onderdeel van de opleiding Sensorimotor Psychotherapy is de zorgvuldige bestudering van de manier waarop andermans fysieke toestand en communicatie resoneren en doorwerken in de eigen lichaamservaring en hoe ze kunnen worden geïnterpreteerd als bruikbare basis voor bewuste verwoording van zowel onze verbale als non-verbale responsen op onze cliënt. Dit boek is het resultaat van vijftientwintig jaar weloverwogen bestudering van dit interactieve proces.

Door de theorie en praktijk van Sensorimotor Psychotherapy te verweven met psychodynamische of cognitieve-gedragstherapeutische modellen (waaronder EMDR en behandelingen met exposure) worden lichaam en geest een eenheid in de traumabehandeling. Bovendien is dit werk als effectief hulpmiddel te gebruiken bij bestaande psychotherapeutische methoden. De benadering die we in dit boek introduceren, is trouwens niet alleen van toepassing op

trauma, want een sensomotorische benadering is ook geschikt voor de normale, niet-traumatische dynamiek van de kindertijd en het gezinsleven die bepalend is voor de ontwikkeling en vorming van iemands persoonlijkheid en interactieve vermogen. De combinatie van somatische en cognitieve interventies is uiteindelijk niet alleen bedoeld om symptomen te verlichten en het traumatische verleden te verwerken, maar kan cliënten ook helpen om een nieuw, gereorganiseerd zelfgevoel te ervaren. Zelfgevoel ontwikkelt zich in de context van overtuigingen, metaforen en emotionele responsen, en evolueert ook organisch zodra de fysieke organisatie van het lichaam van de cliënt verandert. Er zijn getraumatiseerde cliënten wier lichaam gewoontegetrouw ineengestort, bevroren of geïmmobiliseerd is, en hun zelfgevoel is al even ineffectief. Andere cliënten ervaren voortdurend arousal en affectdisregulatie in hun lichaam, terwijl hun zelfgevoel 'stuurloos' lijkt. Sensorimotor Psychotherapy helpt zulke cliënten hun lichaamservaring te reguleren en leert hun adaptievere handelingen aan, zodat hun corresponderende zelfgevoel ook werkelijk voelt als geaard, competent en georiënteerd op de huidige ervaring. Na een adaptieve bijstelling van arousalniveau, sensatie, houding en lichaamsbeweging ontstaat er een ander en positiever zelfgevoel dat wordt ondersteund door die lichamelijke veranderingen. Door deze verweving van bottom-upinterventies en top-downinterventies hopen we het beste van beide aspecten te combineren om chronisch getraumatiseerde cliënten te helpen om niet alleen verlichting te vinden en betekenis aan hun leven te geven, maar ook om een nieuw, somatisch geïntegreerd zelfgevoel te ontwikkelen.

Hiërarchische informatie- verwerking: cognitieve, emotionele en sensomotorische dimensies

Traumatiserende gebeurtenissen gaan nooit vanzelf voorbij. Ze blijven 'leven' voor degene die getraumatiseerd is vanwege de nog steeds voortdurende, verwoestende interactie tussen lichaam en geest, die het zelfgevoel aantast en traumagerelateerde stoornissen in stand houdt. Veel mensen leven verder met gefragmenteerde herinneringen aan hun traumatische ervaringen, een reeks neurobiologische responsen die snel gereactiveerd raken en onbegrijpelijke, intense, non-verbale herinneringen. Dergelijke sensomotorische reacties en symptomen 'vertellen het verhaal' zonder woorden, alsof het lichaam weet wat iemand cognitief niet weet. Vaak zijn mensen zich er niet van bewust dat deze reacties (intrusieve lichaamssensaties, beelden, geuren, lichamelijke pijn en beperkingen, verdoving en een onvermogen om arousal bij te stellen) overblijfselen zijn van een trauma in het verleden. Vaak weten getraumatiseerde mensen niet zeker wat er gebeurd is en op welke manier ze het trauma hebben doorstaan, en daardoor interpreteren ze deze gereactiveerde sensomotorische responsen vaak als gegevens over hun identiteit of eigenheid: 'Ik ben nooit veilig', 'Ik ben een getekend mens', 'Ik ben waardeloos en niemand kan van mij houden'. Zulke overtuigingen worden weerspiegeld in het lichaam en beïnvloeden de houding, bewegingsvrijheid en zelfs het hartritme en de ademhaling (Aposhyan, 2004; Caldwell, 1997; Heckler, 1993; Keleman, 1985; Kepner, 1987, 1995; Krueger, 2002; Kurtz, 1990; Kurtz

& Prester, 1976; Lowen, 1975; Reich, 1945/1972; Rosenberg, Rand, & Asay, 1985). Vervolgens heeft elk somatisch effect van het trauma zijn weerslag op de manier waarop getraumatiseerde mensen reageren op hun omgeving en hoe ze betekenis geven aan alle ervaringen erna.

Pogingen om traumatiserende gebeurtenissen te verwerken door ze met woorden te beschrijven of bijbehorende gevoelens te uiten, verhelpen dergelijke symptomen meestal niet, maar leiden vaak onverwacht tot 'somatisch herinneren' in de vorm van lichaamssensaties, verdoving, gedisreguleerde arousal en onwillekeurige bewegingen. Op hun beurt kunnen deze intense lichamelijke responsen traumagerelateerde emoties aanwakkeren, zoals afgrijzen, intense angst, hulpeloosheid, hopeloosheid, schaamte en woede. Kortom: een poging om traumatiserende gebeurtenissen te beschrijven haalt het verleden plotseling naar het heden en daardoor kan iemands oriëntatie op de huidige realiteit deels of tijdelijk verdwijnen (Burnstein, Ellis, Teitge, Gross, & Shier, 1986; Devilly & Foa, 2001; McDonagh-Coyle et al., 2000; Pitman et al., 1991; Scott & Stradling, 1997; Tarrier, 2001; Tarrier et al., 1999). Het trauma 'herinneren' wordt ervaren als 'het gebeurt opnieuw – het is nog steeds niet veilig'. Op zulke momenten wordt het 'denkende brein' – de frontale cortex – beperkt in zijn functioneren en daarom zullen beslissingen en handelingen van dat moment (gebaseerd op de lichamelijke ervaren dreiging) vaak impulsief of gevaarlijk zijn, of op een andere manier niet passend binnen de werkelijkheid van het hier en nu. Telkens weer worden de traumatische overtuigingen (dat wil zeggen: overtuigingen die somatische symptomen verergeren) klaarblijkelijk bevestigd: 'Het moet wel waar zijn dat mij nooit iets goeds zal overkomen', 'Het moet wel waar zijn dat ik het niet verdien om veilig te zijn'.

De complexiteit en diversiteit van symptomen die zowel geest als lichaam beïnvloeden, zijn voor therapeuten net zo raadselachtig als voor hun cliënten. Pierre Janet (1889) besteedde veel aandacht aan de rol van dissociatie bij symptomen van trauma en benadrukte dat onverwerkt trauma ervoor zorgt dat het vermogen om ervaringen te integreren ernstig tekortschiet. Processen die normaal gesproken een onderlinge samenhang hebben, zoals die op het gebied van emoties, gedachten, identiteit, geheugen en somatosensorische elementen, raken van elkaar ontkoppeld (Spiegel & Cardena, 1991). Zo'n mislukte integratie leidt tot een ongewenste 'compartimentalisatie van de ervaring: elementen van trauma worden niet geïntegreerd tot een samenhangend geheel

of een geïntegreerd zelfgevoel' (Van der Kolk, Van der Hart, & Marmar, 1996, blz. 306). Een bepaalde vorm van compartimentalisatie bij getraumatiseerde mensen blijkt uit hun neiging om heen en weer te schakelen tussen (1) emotionele en lichamelijke verdoving en vermijding van signalen die aan het trauma herinneren en (2) intrusieve herbeleving van het trauma via flashbacks, dromen en gedachten en somatische symptomen (Chu, 1998; Van der Hart et al., 2004; Van der Kolk & Van der Hart, 1989; Myers, 1940; Spiegel, 1990, 1997). James Chu verwoordt het zo: 'Dit tweefasige patroon is het gevolg van dissociatie: traumatiserende gebeurtenissen worden in de verdovingsfase op afstand gehouden en door dissociatie niet in het normale bewustzijn toegelaten, om vervolgens terug te keren in de intrusieve fase' (1998, blz. 33).

In beide dissociatieve fasen treden symptomen op die duidelijk van elkaar verschillen. In de intrusieve fase heeft iemand last van losse fragmenten van traumatische herinneringen die zich ongeraagd opdringen. In de verdoofde fase worden die fragmenten op afstand gehouden en voelt de cliënt zich verdoofd en onthecht; hij of zij leeft 'aan de oppervlakte van het bewustzijn' (Appelfeld, 1994, blz. 18). In beide fasen raken dissociatieve symptomen verder gecompliceerd doordat ze zowel psychisch (of psychoform) als sensomotorisch (of somatoform) zijn (Van der Hart, Van Dijke, Van Son, & Steele, 2000; Nijenhuis & Van der Hart, 1999). Een van de psychoforme symptomen is dissociatie van mentale functies, die zich uit in de vorm van overweldigende affecten, concentratiemoeilijkheden, geheugenverlies en andere geheugenproblemen en veranderde systemen van overtuigingen. Somatoforme dissociatieve symptomen draaien om lichaamssensaties, beweging en zintuiglijke functies, en uiten zich in sensorische vervormingen, gedisreguleerde fysiologische arousal, ontbrekende lichaamssensaties, pijn, bewegingsstoornissen en herbeleving van het trauma in somatosensorische fragmenten. Van der Hart en zijn collega's hebben heel scherpzinnig opgemerkt dat die psychoforme en somatoforme symptomen als twee kanten van dezelfde medaille moeten worden beschouwd, omdat 'ze allebei uitingen zijn van onderliggende dissociatieve processen die aan het licht komen binnen de ondeelbare eenheid van psyche en soma' (2000, blz. 35). De complexe combinatie van somatoforme en psychoforme symptomen vergt een behandelmethodede die de effecten van trauma op zowel lichaam als geest rechtstreeks aanpakt.

Register

A

- aandacht 21, 66, 132, 133, 140, 233, 276, 373
adaptieve 142
invloed van overtuigingen op 144, 155
kwaliteit van 142
zie ook oriëntatierespons
- aanpassing 189
zie ook handelingssystemen;
handelingstendenties
- aanraking als interventie 34, 40, 312, 318, 422
begrensde 317
betekenis 316
buiten de therapie sessie 316
gepastheid 313
klinische doelen 313
ontvankelijkheid voor genoeg
vergroten 442
potentiële valkuilen 312, 315
reacties op 315
tijdens behandel fase 1 338
verdedigingsbewegingen 314
- aansprakelijkheidsverzekering 312
- aarden 95, 112, 124, 297, 308, 314, 330, 332, 340, 341, 344, 350, 368, 374, 396, 417
oefeningen 344
- abreactie 365, 393
- Ackerman, E. 238
- actiepotentiaal 389
- ademhaling 29, 297, 336, 345
oefeningen 345
- affectsynchroniciteit 104
- afleidingstechnieken 75
- afstemming 29, 100, 101, 105, 107, 117, 125, 425
in de therapeutische relatie 96, 102, 125, 130, 300, 318, 374, 415
- Afzal, N. 246
- afzondering 413, 417
- agressie beheersing 26
- Ahern, G. 247
- Ainsworth, M. 106, 107, 109, 195, 196, 197
- Albers, M. 243
- Alexandertechniek 27
- alexisomie 65, 336
- alexithymie 25, 58, 60, 314
- Allen, C. 203
- Allen, J. 72, 75, 92, 111, 119, 164, 169, 172, 176, 224
- Alpert, N.M. 239, 248
- amygdala 20, 84, 233, 241, 246, 247, 249, 252, 257, 364
- Anagnostakos, N. 63
- Anderson, N. 238
- angst 110, 186, 269, 276
- Anzalone, M. 80, 81, 331
- Aposhyan, S. 47, 65, 264, 340, 343, 345
- Appelfeld, A. 49

- Arbisi, P. 437
- Armstrong, J. 111, 115, 121
- Arnold, M. 146, 150
- arousal 20, 29, 34, 49, 60, 166, 233, 250, 378, 436, 446
- autoregulatie van 112, 339, 407
- ervaren als boosheid 395
- gedisreguleerde 28, 34, 35, 37, 47, 48, 49, 53, 79, 153, 251, 257, 290, 291, 319, 330, 339, 359, 390, 399, 400
- modulatie van 74, 79, *zie ook*
- window of tolerance
- tijdens de oriëntatierespons 135, 138, 146, 147, 150, 151, 152, 153
- tijdens sensomotorisch schakelen 388
- tijdens verdedigingsresponsen 176
- zelfregulatie van 15, 27, 29, 38, 99, 108, 113, 117, 291, 319, 320, 332, 339, 359, 367, 386, 445
- zie ook* interactieve regulatie
- Asay, D. 48, 305, 346, 429
- auditief opgewekte potentiaaldemping 238
- Austin, J. 239, 242
- authentieke-bewegingstechniek 27
- autonoom zenuwstelsel 79, 82, 147, 240, 247, 251
- Ayres, A. 66
- B**
- Babkin, B. 149
- Bagby, R. 58
- Bakal, D. 64, 65, 264, 336
- bakerende omgeving 103
- Bakermans-Kranenburg, M. 106, 117
- Baker, W. 92, 121, 165, 241
- Balvin, R. 62, 320
- Barach, P. 224
- Bargh, A. 145
- Barkes, J. 193
- Barlow, W. 69
- Barnett, D. 195
- Baxter, L.C. 244
- Bechara, A. 248, 251
- Beckoff, M. 203, 273
- Beebe, B. 99, 100, 101, 104, 115
- behandelfase 1 290, 319, 367, 368, 370, 379, 403, 404, 407, 417, 420, 427, 433, 434
- agressieproblemen 336, 344, 347
- experimenten tijdens 327, 347
- gevoel van veiligheid 319, 321, 323, 325, 367
- groter integratief vermogen ontwikkelen 353, 365, 370
- intakegesprek 322
- integratief vermogen 319
- interoceptief bewustzijn van lichaamssensaties 335
- lezen van het lichaam 297
- lichaamssensaties identificeren en benoemen 336
- lichaamssensaties onderscheiden van emoties en cognities 337
- lichaamssensatie vergroten 338
- organisatie van de ervaring 318
- pendeltechnieken tijdens 327, 334
- somatisch besef van grenzen 346
- typerende symptomen 319
- waarnemen en volgen 320, 323, 335
- werken met gedisreguleerde arousal 319, 330, 339
- window of tolerance 319, 320, 330, 332, 333, 335, 344, 351, 365
- zelfdestructief gedrag 319, 335
- zie ook* werken met herinneringen
- behandelfase 2 290, 321, 357, 404, 408, 427, 433, 434, 435
- klaar zijn voor 367
- lezen van het lichaam 297
- organisatie van de ervaring 318
- zie ook* werken met herinneringen
- behandelfase 3 403
- aanpassing aan het normale leven 290, 291, 396, 403

alledaagse problemen 419
 armbewegingen 414, 422
 betekenisverlening 404
 cognitieve vertekeningen
     veranderen 298, 396, 404, 410, 415,
     417, 421, 423, 427, 440, 444, 447
 gehechtheidsstoornissen
     verkennen 413
 geïntegreerde handelingen 414
 geleidelijk uitbouwen van
     handelingen 416
 gereactiveerde herinneringen 404,
     419
 grenzen ontwikkelen 427
 handelingssystemen 403, 409, 413,
     425, 436, 438, 444
 hulpmiddelen 321
 integratief vermogen 403, 404,
     406, 413, 417, 434, 435
 intimiteitsproblemen 413, 425
 levensveranderingen 404
 lezen van het lichaam 297
 lichamelijke tendenties 404, 407
 mindfulness 419, 422, 426, 432, 435
 nieuw zelfgevoel 43, 404, 420, 428,
     444
 oefeningen op maat 416
 onvoltooide handelingen 409, 411,
     418, 420
 organisatie van de ervaring 318
 reflexmatige
     handelingstendenties 406, 433
 relatie tussen centrum en
     periferie 407, 419, 426, 429, 430,
     431, 436, 439, 443
 risico's nemen 404, 439
 sociabiliteitssysteem 403, 433
 therapeutische relatie 432
 tijdelijke destabilisatie 404
 vermogen voor genoeg
     vergroten 436
 voltooide handelingen 409, 418,
     440, 443
 window of tolerance 403, 405, 427
 zelfontwikkeling 403
 behandeling 263
     aandacht 143
     anterieur cingulaire
         functioneren 245
     bevriezingsrespons 270
     bottom-up interventies 23, 28, 264,
         293, 445, 447
     coherente formulering van
         narratieven 264
     contra-indicatie voor 259
     defensieve
         handelingssystemen 162, 167, 176,
         181, 185, 188, 194
     doelen van 405
     duur van 292
     energieregulatiesysteem 199
     gehechtheidspatronen 121
     gehechtheidssysteem 196
     handelingstendenties 222, 229, 254,
         264, 267, 274, 290, 304, 305, 318,
         332
     huidig moment 244, 258, 265, 275,
         293, 366, 368, 378
     informatieverwerking 74, 77, 251,
         264, 268, 446
     insula 248
     integratief vermogen 97, 251, 255,
         287, 292, 294, 311
     interne beheersingsoriëntatie 272,
         274, 287, 301, 342, 379, 430
     inwendige lichaamssensaties 65
     maladaptieve
         verdedigingsresponsen 188
     naderende afronding van 404
     onderscheid tussen emotionele en
         sensomotorische verwerking 60,
         65
     oriëntatierespons 131, 133, 136, 140,
         143, 145, 147, 154, 156, 270, 275,
         294, 299, 333
     responsdrempel 82

- seksualiteitssysteem 207
- sociabiliteitssysteem 202
- spelsysteem 203, 273, 293
- stabiliseren 263, 276, 290, 297, 319
- top-downinterventies 28, 263, 293, 445, 447
- traumagerelateerde emoties 59
- traumatische herinneringen 252, 268, 270, 291, 296
- traumatische triggers 254
- van dissociatie 254
- van onveilig-afwerende (ambivalente) gehechtheid 112, 123
- van onveilig-gedesorganiseerde gehechtheid 114, 124
- van onveilig-vermijdende gehechtheid 109, 112, 121
- 'verhaal' tijdens 265, 299, 332, 368, 377, 382
- verkenningssysteem 198, 267, 293
- verzorgingssysteem 200
- vluhtrespons 276
- window of tolerance 95, 102, 104, 125, 127, 240, 251, 255, 258, 268, 269, 271, 275, 291, 294, 310, 311
- zelfreflectie 57
- zie ook* organisatie van de ervaring; therapeutische relatie
- beheersingsoriëntatie, interne 272, 274, 287, 300, 342, 379, 440
- Behen, M.E.. 242
- Belhar, M. 106, 107, 109, 195
- Bell, C. 63
- Bell, S. 197
- Belsky, J. 111, 205
- Bergman, N.J. 120, 175
- Berlyne, D. 269
- berusting 183
- betekenisverlening 50, 54, 79, 264, 293, 299, 321, 404, 445
- bevroezingsrespons 23, 58, 130, 148, 153, 161, 162, 164, 166, 170, 175, 181, 185, 213, 228, 242, 245
- bij dieren 164, 170, 186
- lichamelijke responsen 170
- ogenschijnlijke dood versus 172
- tijdens behandeling 270
- type 1 171, 178, 179
- type 2 171, 179
- beweging 29, 48, 49, 56, 60, 67, 74, 191, 196, 217, 338
- als doel van emoties 21, 24
- arm 414, 422
- fysieke patronen ontstaan door 69
- gehechtheidsgerelateerde 196
- hersenen en 20, 67
- onveilig-afwerende (ambivalente) gehechtheid 112
- onwillekeurig versus willekeurig 378
- seksuele bewegingsreeksen 205
- sensomotorische verwerking 63, 67
- spelen 203
- veilige gehechtheid 108
- zie ook* handelingstendenties; centrum en periferie van het lichaam
- bewegingsherinnering 68
- bewustzijnsveld 131, 134, 139, 141, 148, 166, 272, 275, 377
- Bion, W. 103
- Black, J. 250
- Blakely, T. 92, 121, 165, 241
- Blank, A. 283
- blik afwenden 102, 111
- Bloom, S. 347
- Bluhm, R.L. 233, 234, 241, 243, 245, 248, 252, 254
- Boksman, K. 89, 233, 235, 236, 254
- Boon, S. 289, 358, 366, 398, 401
- bottom-upkaping 71, 77, 88, 161, 240, 268, 303, 358, 365
- bottom-upverwerking 21, 35, 37, 62, 71, 74, 77, 97, 162, 186, 190, 210, 219, 258, 259, 400
- oriëntatiereflex 137, 139, 140, 142

- somatische hulpmiddelen 322, 365
 tijdens behandeling 43
 tijdens behandelinterventies 264,
 293, 445, 447
- Bouisset, S. 378
- Bowlby, J. 99, 106, 107, 109, 167, 190,
 193, 195, 199, 201, 205, 215
- Boyd, H. 24
- Bradley, R. 36
- Bradley, S. 105
- Braun, B. 366
- Braunwald, K. 195
- Brazelton, T. 100, 103, 105
- Bremner, J.D. 79, 92, 233, 241, 246
- Brennan, K. 106
- Brett, E. 79
- Breuer, J. 371, 393
- Brewin, C.R. 59, 67, 144, 234, 236,
 357, 359, 364, 369, 375, 393
- Briere, J. 427
- Britner, P. 189, 216, 218
- Britton, J.C. 241
- Broca, gebied van 361
- Bronson, G.W. 269
- Brown, D. 34, 49, 79, 90, 92, 115, 135,
 142, 290, 366, 403, 405, 419, 433,
 441
- Brown, P. 289, 291, 358, 366, 398, 401
- Brown, S. 203, 204
- Bruner, J. 144
- Bull, N. 21
- Bundy, A. 51, 63, 133, 274, 328
- Burnstein, M.I. 48
- Busink, R. 149
- Butler, L. 366
- Byers, J. 204, 273
- C**
- Cabeza, R. 237
- Cabib, S. 437
- Cado, S. 59
- Caldwell, C. 47, 203, 221, 274, 312, 348
- Cameron, O.G. 64
- Cannon, B. 203, 204, 274
- Cannon, W.B. 70, 83, 85, 164
- Cardeña, E. 48, 290
- Card, J. 109
- Carli, L. 405
- Carlson, E. 111, 115, 119, 121
- Carlson, V. 195
- Carmen, E.H. 183
- Carter, R. 66
- Cassidy, J. 108, 112, 118, 189, 190, 193,
 195, 197, 201, 205, 206, 207, 209,
 215, 269
- centeren 336, 340, 342, 353, 374
 oefeningen 344, 426
- centrum en periferie van het
 lichaam 40, 112, 339
 autoregulatie 339
 bij zelfkalmering 351, 445
 containment 350
 interactieve regulatie 339, 346
 onvoltooide handelingen 409, 411,
 418, 420
 tijdens behandelfase 3 407, 419,
 426, 429, 430, 431, 436, 439, 443
 verandering van
 oriëntatietendenties 350
zie ook uitgelijnde houding;
 grenzen; ademhaling; centeren;
 aarden
- centrumtoestand 408
- Charney, D.S. 92, 145, 233, 241, 246
- Chartrand, T. 145
- Chatrou, M. 165, 167, 169, 172, 173,
 176, 185
- Chau, P.M. 244
- Chefetz, R.A. 266
- Chugani, D.C. 242
- Chugani, H.T. 242
- Chu, J. 49, 223, 290, 403, 427
- Cicchetti, D. 121, 195
- Cioffi, D. 64
- Claridge, K. 358
- Clark, C.R. 30, 91, 135, 138

- Cloete, S. 175
- Cloitre, M. 263, 290
- cognitieve gedragstherapie (CGT) 26, 33, 34, 36, 42, 295
- cognitieve vertekeningen 35, 41, 57, 247, 263, 323, 337, 396, 399, 400, 410, 413, 426, 434
- positief affect beperkt door 437
- veranderen 297, 396, 404, 415, 417, 421, 423, 427, 440, 444, 447
- zie ook* traumatische overtuigingen
- cognitieve verwerking 50, 53, 64, 71, 76, 97, 192, 218, 232, 247, 263, 295, 297, 445
- effect van hypoarousal op 90
- fobie voor intimiteit 414
- grenzen en 346
- integratief vermogen 288
- inwendige lichaamssensaties 64
- lichaam betrokken bij 54
- tijdens behandeling 74, 264
- van traumatische herinneringen 363, 369, 393, 401
- zelfreflectie en 50, 57
- zie ook* top-downverwerking
- Cohen, B. 66, 218, 340
- Cohen, L.R. 263, 290
- Cole, P.M. 185
- Collins, P. 437
- compartmentalisatie van ervaringen 28, 48, 92, 182, 224, 225, 398
- competentie, gevoel van 29, 36, 314, 320, 326, 371, 374, 421
- conditionering 213, 278
- confrontatie 22, 263
- Conrad, E. 345
- contactbevestiging 295, 298, 309, 311, 318
- tijdens werken met herinneringen 368, 378, 380
- contactfobie 331
- containment 103, 104, 125, 308, 350
- contrafobie 91
- Contreras, D. 235
- controle, gevoel van 41, 130, 160, 184, 277, 292, 311, 370, 374, 376, 382, 399, 400
- zie ook* daden van triomf
- Cordon, I. 359
- Cork, L.C. 250
- corpus callosum 50, 232, 239
- Cosmides, L. 193
- Courtois, C.A. 290, 308, 330, 351, 358, 403
- Cozolino, L. 50, 53, 106, 110, 117, 119, 232
- Craig, A.D. 247
- Craighero, L. 329
- Craik, F.I. 243
- Crittenden, P. 106, 119
- Crnic, K. 111
- Crown, C.L. 104, 115
- Cullen, T. 80
- culturele helingstradities 26
- D**
- daden van triomf 274, 293, 375, 400, 409
- traumagerelateerde emoties onderscheiden van sensaties 380, 383
- uitvoering uit eigen beweging 377, 390
- uitvoering van onwillekeurige 383
- verhaal als middel voor een doel 382
- zie ook* sensomotorisch schakelen
- dagboek bijhouden 355
- Dalgleish, T. 59, 67, 144, 234, 236
- Damasio, A. 19, 21, 25, 51, 55, 59, 64, 67, 100, 217, 219, 232, 248, 251, 438, 439, 441
- Damasio, H. 248, 251
- Dancu, C.V. 36
- Daniken, C. von 243

- Darwin, C. 20, 21, 24, 173
- Davidson, R. 19, 247
- Davidson, R.J. 268, 303
- Davies, J. 281, 285
- Davis, M. 145, 246
- Deese, J. 138
- defensieve bewegingen 321
- defensieve handelingssystemen en
     verdedigingsresponsen 50, 52, 70,
     88, 94, 124, 156, 157, 159, 189, 191,
     193, 194, 210, 248, 268, 273, 378, 439
- bewuste 160, 187
- componenten van 163
- dissociatie 223
- fasen 176
- gehechtheidssysteem 164, 165, 167,
     176, 178, 181, 193, 196
- gereactiveerde 160
- herstelfase 177, 180
- integratiefase 177, 182
- lichaamsherinnering 361
- lichamelijke responsen 167, 169,
     172, 173, 177, 180
- maladaptieve 159, 188, 291, 359
- onvoltooide en ineffektieve 29, 161,
     169, 179, 185, 376
- opvallende verandering van
     arousal 176
- oriëntatierespons 152, 166, 176, 177
- overactivering van 212
- overdracht en 281
- sociale-betrokkenheids-
     systeem 164, 165, 176, 178, 181
- tijdens behandeling 162, 167, 176,
     181, 185, 188, 194
- tijdens sensomotorisch
     schakelen 388
- van dieren 164, 167, 170, 181, 186
- zie ook* immobiliserende
     verdedigingsmechanismen;
     mobiliserende verdedigings-
     mechanismen
- defensieve handelingstendenties 159,
     187, 194, 196, 198, 269, 321, 425, 441
- defensieve reacties 161
- Demment, C. 48
- Densmore, M. 89, 233, 235, 236, 254
- depersonalisatie 175
- Depue, R.A. 437
- Descamps, M. 48
- Deutch, A.Y. 145, 246
- Deville, G.J. 48
- Diamond, F. 62, 320
- Diamond, S. 62, 320
- dieren 21, 24, 183, 199
- activering van de amygdala 242
- gevoelsherinnering 59
- hersenunderzoek 242, 244
- onvermijdbare schok 24, 183
- respons van stilgelegde
         activiteit 147
- speelsheid 202
- verdedigingsmechanismen 164,
         167, 170, 181, 186
- differentiatie 287
- DiGirolamo, G.J. 142
- Dijke, A. van 49, 185, 225
- dissociatie 28, 34, 89, 92, 182, 185, 248,
     259, 272, 358, 362, 366, 381, 390, 398
- aspecten van 93
- behandeling van 254
- tweefasig patroon 49, 176, 223, 232
- window of tolerance 92
- dissociatieve identiteitsstoornis 327
- Dolan, R.J. 244
- Donaldson, F. 203
- dopaminerg systeem 437
- Dorahy, M. 135, 142, 289, 331
- dorsolaterale prefrontale cortex 26
- dreiging 23, 31, 34, 48, 70, 84, 86, 135,
     145, 159, 162, 164, 165, 167, 189, 197,
     202, 212, 242, 273, 345, 384
- innerlijk gevoel van 131
- moment van herkenning 387

- verwachting van 161
zie ook defensieve
 handelingssystemen en
 verdedigingsresponsen
 duaal verwerken 157, 268, 370
 Ducey, C. 30
 Dukewich, T. 149
 Dutra, L. 36
 Dyck, R. van 165, 167, 169, 172, 173,
 176, 185
- E**
 Eckberg, M. 65, 298, 304, 309
 Ede, E.M. 162
 Egeland, B. 115, 119
 Ehrlich, E.N. 162
 elektro-encefalografie (EEG) 238
 Ellenberger, H.F. 223
 Ellis, B.I. 48
 Emde, R. 105
 emoties 50, 64, 69, 73, 166, 175, 177,
 337, 445
 alexithymie en 25, 58, 60, 314
 beweging als doel van 21, 24
 catharsis 181, 350, 366, 391, 394
 containment 103, 104, 125, 308, 350
 geassocieerd met handelings-
 systemen 200
 handelingstendenties geassocieerd
 met 22, 191, 217
 heftige 360, 395
 hersenen en 20, 243, 245, 247, 249
 in hersenbeeldvormings-
 onderzoek 251
 lichaamssensaties onderscheiden
 van 337, 380, 383
 negatieve 21, 105, 125, 373
 subcorticale processen 251
 traumagerelateerde 48, 53, 55, 58,
 59, 65, 73, 74, 75, 263, 279, 295, 380,
 381, 384, 395, 407
zie ook positief affect
- emotionele verwerking 50, 53, 54, 58,
 64, 71, 97, 192, 218, 232, 247, 263,
 295, 297, 445
 als leidraad voor handelingen 58
 definitie 58, 60
 effect van hypoarousal op 90
 fysieke uiting van 60
 grenzen en 346
 integratief vermogen 288
 tijdens behandeling 74, 76, 264
 van traumatische
 herinneringen 369, 380, 393, 401
 energieregulatiesysteem 189, 193, 197,
 198, 208, 211, 212, 217, 225, 292, 322,
 403, 413
 enteroceptie 63
 Eth, S. 36
 experimenten 295, 304, 315, 317, 318,
 347, 423, 434
 fysieke versus verbale 307
 somatische hulpmiddelen 327, 332
 expliciete herinneringen 359, 360, 376
 exteroceptie 65, 265
- F**
 Fadiga, L. 329
 Fang, V.S. 162
 Fanselow, M. 164, 167, 170, 176, 180,
 181, 190, 193
 farmacologische therapie 24, 33, 36
 Fawcus, S.R. 120, 175
 Feldenkrais-methode 27
 Feldstein, S. 104, 115
 Fernandez-Duque, D. 142
 Fernandez, M. 251
 Figley, C. 283
 Fig, L.M. 233, 241
 Fink, G.R. 244
 Fischer, H. 251
 Fisher, A. 51, 63, 133, 274
 Fisher, J. 39, 231
 Fisler, R. 236, 239, 248

- flashbacks 49, 71, 77, 89, 176, 234, 236,
 252, 254, 256
 fMRI (functionele kernspintomografie) 89, 240, 246
 Foa, E.B. 36, 48
 fobieën 419
 fobie voor intimiteit 413, 430
 fobische vermijding 331, 373
 focustechniek 27
 Fogassi, L. 329
 Fonagy, P. 73, 99, 103, 107, 425
 Ford, J.D. 48
 Fosha, D. 408
 Fosshage, J. 190
 Fournier, D. 48
 Fox, N. 109
 Frankl, V. 447
 Frans, O. 251
 Fraser, S. 227
 Frawley, M. 281, 285
 Fredrikson, M. 251
 Freud, S. 23, 371, 393, 445
 Friedman, M. 36, 48
 Friedrich, F.J. 133
 Frijda, N. 59, 70, 73, 85, 90, 150, 151,
 154, 167, 215, 219, 438, 442
 Frith, C.D. 233
 Fromm, E. 290, 366
 Furer, M. 100
- G**
- Gabriel, M. 244
 Gaensbauer, T. 121
 Gallese, V. 329
 Gallup Jr., G.G. 171
 Gati, J.S. 235, 236
 Gazzaniga, M.S. 239
 gehechtheid 27, 31, 34, 84, 99, 339, 432
   afwerende houding tegenover 109,
   121
   breuken in 413
   definitie 106
   handelingsystemen en 193, 199,
   201, 205
   in de therapeutische relatie 121, 124,
   196, 198, 229
   interactieve regulatie 118, 119, 120,
   121, 125, 129
   kenmerkend gedrag 195
   preoccupatie met 111, 123
   relationele verbondenheid 414
   sensomotorische verwerking 62
   sociale-betrokkenheidssysteem 99,
   103, 107, 110, 112, 115, 117, 120, 124,
   130
   wederkerige interactie 102, 107, 117,
   368, 426
   window of tolerance 99, 100, 102,
   105, 116, 118, 119, 198
   zelfregulatie van arousal 99, 108,
   112, 113, 117
   zie ook verzorgers
 gehechtheid aan de dader 413
 gehechtheidspatronen 106
   behandeling 121
   en zelfregulatie van arousal 117
   vorming van 106
   zie ook onveilig-gedesorganiseerde
   gehechtheid; onveilig-afwerende
   (ambivalente) gehechtheid;
   onveilig-vermijdende
   gehechtheid; veilige gehechtheid
 gehechtheidssysteem 189, 190, 193,
   195, 205, 206, 210, 211, 213, 225, 229,
   248, 403, 413, 415, 425
   tijdens verdedigingsresponsen 164,
   165, 167, 176, 178, 193, 195, 196
   verdedigingsresponsen 181
   verkenningssysteem en 197
 geheugen 59, 358
   autobiografisch 34, 376
   expliciete herinneringen 359, 360,
   376
   hersenen en 364, 369

- impliciete herinneringen 359, 376, 377, 382
  - zie ook* procedurele kennisverwerving en geheugen, traumatische herinneringen
  - Gelb, M. 432
  - Gendlin, E. 149, 300
  - genoegen 213, 219, 274, 404, 436, 446
    - handelingen voltooiën 183, 440
    - handelingsystemen 438
    - interventies voor 441
    - pijn versus 437, 439
  - George, C. 191, 199, 208
  - Gergely, G. 99, 101, 103, 425
  - Geuze, E. 246
  - gevoelsherinnering 59, 361
  - gewelddadige mannelijke gevangenen 344
  - gezichtsuitdrukking 68, 191, 196, 249, 409
  - Glod, C. 238
  - Gluck, J.P. 250
  - 'goed genoeg', verzorgers die ~ zijn 103, 105, 107, 125, 269
  - Gold, S. 263
  - Goleman, D. 71, 202
  - Goodall, J. 202, 204
  - Goodman, G. 359
  - Goodman, P. 277
  - Gottlieb, R. 137
  - Gould, J. 190, 193
  - Grabowski, T.J. 248, 251
  - Graham, F. 137
  - Greenberg, M. 24
  - Greenberg, T. 178
  - Greene, J. 36
  - Greenough, W. 250
  - Green, V. 427
  - Greenwald, E. 59
  - grenzen 27, 112, 271, 315, 316, 321, 324, 330, 331
    - adaptieve handelingen aanleren 432
    - armbewegingen 422
    - defensieve begrenzingsstijlen 428, 429, 434
    - huid 351
    - intimiteit en 427
    - oefeningen voor 346, 429
    - somatisch besef van grenzen 346, 428
    - visuele 348
    - voortbewegingspatronen 348
    - woord of zin ter beschrijving 429
  - Grigsby, J. 72, 145, 304, 363
  - Grinker, R. 83
  - Grossman, K. 197, 269
  - Grossmann, K. 197, 269
  - Gross, M.L. 48
  - Gupta, M. 89, 254
  - gyrus cinguli anterior 241, 244
- ## H
- habituatie 138
  - Hakomi-methode 27, 34, 40, 295
  - Hammond, D. 290, 403, 405, 419, 433, 441
  - handelingsystemen 187, 189, 291
    - combinaties van 192
    - dissociatie en 223
    - doelen van 191, 193, 217
    - emoties geassocieerd met 191, 200, 217
    - fysieke handelingen 218
    - hiërarchische interactie tussen 207
    - integratief vermogen en 192, 220, 229
    - lichaam en 217
    - lichaamssensaties verbonden met 217
    - termen voor 190
    - tijdens behandel fase 3 403, 409, 413, 425, 436, 438, 444
    - vasthoudende inzet van 413

- zie ook* defensieve
 handelingssystemen en
 verdedigingsresponsen; specifieke
 handelingssystemen
 handelingstendenties 31, 71, 79, 93,
 94, 95, 96, 127, 189, 213, 239, 296,
 376, 382, 412
 aangeleerde 168
 defensieve 159, 187, 194, 196, 198,
 269, 321, 425, 441
 definitie 21, 72, 73
 emoties geassocieerd met 21
 en informatieverwerking 68, 69, 71
 hersenen en 73
 hypoarousal en 90
 lichaam en 217
 maladaptieve 31, 73, 266, 358, 405
 naderingsgedrag versus
 vermijdingsgedrag 219
 niveaus van 220
 reflexmatige 406, 433
 resultaten voorspellen van 215, 220
 tijdens behandeling 222, 229, 254,
 264, 267, 274, 290, 304, 305, 318,
 332
 van gehechtheidspatronen 106
 Han, H. 263, 290
 Hannaford, C. 62
 Harper, K. 427
 Hart, O. van der 34, 49, 55, 70, 79, 85,
 89, 90, 92, 93, 115, 125, 135, 136, 141,
 142, 164, 165, 167, 169, 172, 173, 176,
 185, 189, 190, 192, 193, 215, 222, 223,
 224, 225, 227, 228, 234, 247, 282,
 287, 289, 290, 300, 319, 331, 353, 357,
 358, 360, 366, 367, 395, 396, 397,
 398, 401, 403, 404, 413, 427, 433,
 434, 435
 hartritme 47, 53, 61, 74, 84, 85, 87, 89,
 120
 Hazan, C. 106, 205, 206
 Heckers, S. 246
 Heckler, R. 47, 429
 Hedges, L. 125
 Hefferline, R. 277
 Heikki, L. 131, 132, 137, 140, 141, 144,
 147, 148, 361
 Heiserman, J.E. 244
 Heiss, W.D. 243
 Hembree, E.A. 36
 Herman, J. 71, 125, 162, 174, 183, 184,
 279, 281, 290, 321, 340, 403, 404,
 407, 419, 433, 443
 hersenbeeldvorming 231
 hersenbeeldvormingsonderzoek 23,
 30, 39, 235, 237, 252
 emoties 251
 hersenen 15, 147, 231, 295
 amygdala 20, 84, 233, 241, 246, 247,
 249, 252, 257, 364
 beweging en 20, 67
 corpus callosum 50, 232, 239
 dopaminerg systeem 437
 dorsolaterale prefrontale cortex 26
 driedelig brein 50, 76, 232
 emotie en 20, 243, 245, 247, 249
 evolutie van 20, 50, 53, 67
 executieve functies 23, 25, 268
 functie van temporele
 scheiding 243
 gebied van Broca 361
 geheugen en 364, 369
 gyrus cinguli anterior 241, 244
 handelingssystemen en 190, 203
 handelingstendenties 73
 hemisferen 50
 hersenbeeldvorming 23, 231, 235,
 237, 252
 hersenhelften 235
 hippocampus 233, 241, 246, 364, 393
 insula 241, 247, 252
 integratie van 51, 53, 233
 invloed van mindfulness 268, 303
 lateralisatie 235
 limbisch systeem 20, 29, 50, 53, 232,
 233, 235

- mediale prefrontale cortex 29, 241, 243, 248, 259
 neocortex 22, 50, 51, 67, 232, 233, 235, 246
 noodreacties 84, 85
 orbitale prefrontale cortex 117
 orbitofrontale cortex 100, 241, 249
 oriëntatierespons 147, 148, 150
 reptielenbrein 20, 50, 232, 233, 239
 spiegelneuronen 329
 subcorticale brug 239
 thalamus 233
 zintuiglijke
     informatieverwerking 65, 80, 232
 hersenstam 83, 85, 233
 herstelfase 177, 180
 hertraumatisering, secundaire 77, 304, 366, 370
 Hesse, E. 112
 heterogeniteit van responsen 231, 252
     voorbeeld van 255
 Hiatt, S. 121
 Hidalgo, J. 213, 437
 hippocampus 233, 241, 246, 364, 393
 Hobson, B. 69
 Hobson, J. 137, 139, 140, 142, 148, 167, 177
 Hofer, M.A. 99, 170
 Holtzman, J.D. 239
 Hopper, J.W. 255
 Horel, J.A. 242
 Horowitz, M. 366
 houding 24, 33, 47, 72, 145, 190, 192, 219, 288, 315, 323
     cognitieve verwerking en 56
     van schrikreactie 69
     zie ook uitgelijnde houding
 Houle, C. 243
 Howseman, A.M. 233
 huidig moment 244, 258, 265, 275, 293, 366, 368, 378
 huiselijk geweld 27, 253
 Hull, A.M. 241
 hulpeloosheid 22, 24, 28, 48, 58, 172, 263, 371, 373, 375, 382, 392, 395, 396, 401
 hulpmiddelen 320
     nieuwe installeren 374
     peritraumatische 371
     voor integratie 309, 318
     zie ook somatische hulpmiddelen
 humor 126, 273
 Humphreys, L. 36, 48
 Hunt, A.R. 141
 Hunt, C. 213, 437
 Hunter, M. 281, 313
 hypothalamus 84

 I
 IJzendoorn, M. van 106, 117
 Ikemi, A. 65
 Ikemi, Y. 65
 immobiliserende
     verdedigingsmechanismen 28, 31, 85, 162, 164, 167, 169, 184, 213, 242, 253, 335, 376, 396
 benamingen 170
 depersonalisatie 175
 nieuwe inkadering van 324
 parasympathisch zenuwstelsel 82
 spelsysteem en 273
 tijdens traumatisering 174
 tijdens werken met
     herinneringen 377, 378, 381
 uittredingservaringen 175, 398
     zie ook ogenschijnlijke dood (totale onderwerping);
     bevriezingsrespons; onderdanig gedrag
 impliciete herinneringen 24, 29, 333, 376, 377, 382
     vormen van 361
 impliciete hypothese 145
 informatieverwerking,
     hiërarchische 76, 79, 178, 239, 263, 295, 384

- driedelig brein en 50, 76, 232
  - duale 157, 268, 370
  - handelingstendenties 68, 69, 71
  - huidig moment en 268
  - integratief vermogen 288
  - niveaus van 53, 232, 247
  - oriëntatierespons 132, 134, 137
  - tijdens behandeling 74, 77, 251, 264, 268, 446
  - verstoring door emoties 360
  - zie ook* cognitieve verwerking;
emotionele verwerking;
sensomotorische verwerking
  - inhibitie 22, 141, 190
  - innerlijke werkmodellen 215
  - insula 241, 247, 252
  - integratie 14, 37, 61, 66, 74, 94, 97, 147, 275, 290, 309, 371, 446
  - als doel van werken met
herinneringen 362, 366, 368, 369, 401
  - als fase van
verdedigingsresponsen 177
  - berusting 183
  - gevoel van controle 160, 184
  - restverschijnselen 183
  - integratief vermogen 150, 295, 319, 365, 396
  - differentiatie 287
  - gehechtheidsstoornissen 413
  - handelingsystemen en 192, 220, 228, 229
  - informatieverwerking 288
  - mentale handelingen 435
  - mentaliseren 425
  - personificatie 287, 289
  - presentificatie 288
  - realisatieproces 289, 291, 401
  - somatische hulpmiddelen 353
  - tekortschietend 48, 77, 92, 97, 153, 182, 287
  - tijdens behandel fase 1 319, 353, 370
  - tijdens behandel fase 3 403, 404, 406, 413, 417, 434, 435
  - tijdens behandeling 97, 251, 255, 287, 292, 294, 311
  - window of tolerance 94, 97
  - zelfgevoel 288, 289
  - interactief herstel 105, 113, 125, 198
  - interactieve regulatie 38, 119, 269, 300, 407
  - gehechtheid 118, 119, 120, 121, 125, 129
  - lichaamscentrum en -periferie 339, 346
  - therapeutische relatie 320, 330, 367, 368
  - interne beheersingsoriëntatie 428, 430
  - interoceptie 63, 247, 266, 335
  - intimiteit 403, 413, 425
  - angst voor 29, 330, 413, 430
  - en geïntegreerde handelingen 414
  - geleidelijk uitbouwen van
handelingen 416
  - grenzen en 427
  - mentaliseren 425
  - intrusief herbeleven 28, 29, 35, 47, 48, 66, 79, 89, 176, 223, 235, 252, 254, 319, 351, 357, 372
  - inwendige lichaamssensaties 30, 63, 90, 227, 394
  - Ito, Y. 238
- ## J
- Jacobvitz, D. 106, 115, 117, 196
  - Jaffe, J. 104, 115
  - Jakoubek, B. 162
  - James, W. 20, 63
  - Janet, P. 22, 25, 37, 40, 48, 55, 64, 67, 71, 92, 97, 100, 135, 142, 153, 160, 182, 183, 185, 187, 214, 216, 220, 223, 289, 297, 304, 316, 328, 336, 345, 357, 360, 371, 375, 376, 395, 401, 417, 435
  - concept van fase van triomf 161, 183, 375, 440
  - concept van 'heftige emoties' 360
  - concept van personificatie 287

- concept van plaatsvervangende
 overtuigingen 396
 over berusting 183
 over dissociatie 225, 362
 over genoeg 183, 440, 442
 over handelingsystemen 210
 over handelings-tendenties 221
 over lichaamsherrinneringen 361
 over oefenen met somatische
 hulpmiddelen 354
 over onvoltooide handelingen
 voltooiën 183, 408, 418, 440
 over tekortschietend integratief
 vermogen 48, 92, 287
 Janoff-Bulman, R. 183, 405
 Jasnow, M.D. 104, 115
 Jaycox, L.H. 36
 Jensen, E. 142
 Johnson, D.H. 27
 Johnson, N. 56
 Johnson, S.C. 244
 Joliot, M. 234
 Joseph, S. 59, 67, 144, 234, 236
 Josephs, O. 233
 Juhan, D. 412, 422
 Juhasz, C. 242
 Jurist, E. 99, 103, 425
- K**
 Kabat-Zinn, J. 268, 302, 303
 Kaloupek, D. 241
 Kapur, S. 243
 Keating, E.G. 242
 Keleman, S. 47
 Kelly, K. 172
 Kendall, J. 141
 Kennedy, R. 73
 Kepner, J. 47, 264, 343, 346, 351,
 408, 414
 Kessler, J. 243
 Kilpatrick, J. 178
 Kimmel, H. 131, 132
 kinderlijke ontwikkeling 22, 56, 99,
 195, 201, 210, 339, 346, 437
 gehechtheidssysteem 195
 handelings-systemen 245
 handelings-tendenties 68, 72
 hersenontwikkeling en 245, 250
 nieuwsgierigheid 269
 overdracht en 282
 sensomotorische verwerking 62
 spelen 203
 veilige exploratie 197
 verdedigingsresponsen 175
 zelfgevoel 100, 103, 104
zie ook gehechtheid; verzorgers
 Kindler, A.R. 190, 193
 kinesthetische responsen 362
 Kingstone, A. 141
 Kirsch, I. 145
 Kisch, E.S. 162
 Kluft, R.P. 365
 Knorring, L. von 251
 Koch, K. 81
 Koenen, K.C. 263, 290
 Koeppe, R.A. 233
 Kolk, B.A. van der 19, 34, 49, 53, 58,
 65, 79, 85, 89, 135, 136, 141, 161, 173,
 183, 185, 213, 223, 234, 236, 239, 248,
 268, 290, 296, 335, 336, 357, 359,
 360, 362, 375, 437
 Krangel, T.S. 246
 Krueger, D. 47, 100, 102, 281, 282, 284,
 441
 Krupnick, J. 283
 Krystal, H. 58, 141, 161, 173, 174, 185,
 186, 187, 233
 Krystal, J.H. 24, 92, 145, 246
 Kudler, H. 283
 Kuiken, D. 148
 Kurtz, R. 34, 40, 47, 69, 142, 157, 163,
 264, 265, 275, 295, 296, 298, 300,
 302, 304, 340, 343, 405, 406, 409,
 410, 437, 444

L

Laban, R. 410
Lachmann, F. 99, 100, 101, 190
Lakoff, G. 56
Lane, R.D. 243, 244, 247, 328
Lanius, R.A. 30, 39, 89, 231
Lanius, U. 39, 231
Lanyado, M. 101
Laplanche, J. 100
Lazarus, R.S. 151
LeDoux, J. 19, 26, 51, 53, 54, 59, 137,
139, 150, 153, 160, 232, 241, 243
Leigh, T. 73
Leitenberg, H. 59
Leon, A. 437
Lester, L. 164, 167, 170, 176, 180, 181,
190, 193
Levine, P. 27, 62, 65, 85, 133, 136, 146,
147, 149, 162, 166, 172, 173, 176, 180,
185, 264, 296, 298, 304, 309, 345,
346, 374, 376, 384
Levy, J. 274
Lewis, L. 172
Lewis, M.H. 250
lezen van het lichaam 296, 298, 318
Liberzon, I. 233, 241
lichaam-geestcenteren 27
lichaamsbeeld 30
lichaamsbewustzijn 36, 310, 313, 315,
325, 335, 376, 377, 443
lichaamsgeoriënteerde
psychotherapieën 27, 29, 31, 34,
295
lichaamsherinnering 361
lichaamspsychologie, theorie van 34
lichaamstaal 42, 145, 265
van overdracht 281
lichamelijke tendenties 435
Lichtenberg, J.D. 190, 193
Li, H. 77, 79
limbisch systeem 20, 29, 50, 53, 232,
233, 235
Linehan, M. 302

Linley, L.L. 120, 175
Liotti, G. 115, 224
Livanou, M. 36
Llinas, R. 19, 20, 58, 66, 67, 70, 160,
214, 216, 234
lokale bloedstroom in de
hersenen 240
Lovell, K. 36
Lowen, A. 48, 439
Lowenstein, R. 111, 115, 121
Luciana, M. 437
Luria, A. 149, 249
Luxenberg, T. 213, 437
Lynn, S.J. 145
Lyons-Ruth, K. 106, 113, 115, 117, 196

M

Macklin, M.L. 246
MacLean, P.D. 50, 53, 232
Macnaughton, I. 345, 346
Mahler, M.S. 100
Main, M. 106, 107, 109, 111, 112, 113, 115
Maldonado, J. 281, 366
Markowitsch, H.J. 243
Marks, I. 36
Marmar, C. 35, 49, 89
marteling, politieke 316, 442
Martin, L.J. 250
Marvin, R. 189, 216, 218
Maslow, A. 209
Mattoon, G. 73
Maturana, H. 55
Mayfan, L. 359
McCanne, T.R. 65
McCann, I. 425
McCann, U. 77, 79
McDonagh-Coyle, A. 48
McEwan, B. 85
McFarlane, A.C. 30, 34, 58, 79, 85, 89,
91, 135, 136, 138, 141, 173, 185, 223,
234, 236, 290, 336
McGlashan, T. 233, 241
McHugo, G. 48

- McNally, R. 81
 McRae, K. 243
 Meadows, E.A. 36
 mediale prefrontale cortex 29, 241, 243, 248, 259
 Melinder, A. 359
 Menon, R.S. 255
 mentale handelingen 21, 434
 mentaliseren 103, 107, 425
 definitie 425
 microbewegingen 383, 385, 387, 389, 390
 Middendorff-ademtechniek 27
 Migdow, J. 436, 438, 441
 militairen 61, 171, 175, 185, 187, 225, 246, 365, 368, 379, 387, 395, 397
 mindfulness (aandachtig bewustzijn) 30, 40, 62, 76, 95, 156, 188, 244, 251, 258, 265, 291, 302, 309, 315, 317, 318, 320, 332, 426
 abreactie en regressie versus 366
 definitie 302
 hersenen beïnvloed door 268, 303
 huidig moment 267
 tijdens behandelfase 3 419, 422, 432, 435
 werken met herinneringen 367, 369, 377, 380, 384, 391, 400
 mindfulnessvragen 295, 303, 311, 378, 380
 Minton, K. 59, 65, 264, 296, 298, 304, 311, 337, 376
 Misantone, L.J. 242
 mishandelende verzorgers 443
 mishandeling 27, 87, 174, 177, 276, 288, 340, 421, 435
 door verzorgers 92, 113, 115, 120, 194, 250, 279, 349, 350, 414, 428, 443
 huiselijk geweld 27, 253
 politieke marteling 316, 442
 psychische 238
 seksuele 71, 95, 126, 135, 161, 180, 186, 206, 226, 314, 316, 353, 385, 393, 398, 405, 431, 437
 tijdens herstelfase 181
 zie ook immobiliserende verdedigingsmechanismen
 Misslin, R. 162, 169, 172, 173, 176
 mobiliserende verdedigingsmechanismen 29, 162, 164, 165, 169, 171, 177, 179, 181, 183, 187, 188, 213, 254, 399
 handelingstendenties 168
 sensomotorisch schakelen 385, 388, 392
 sympathisch zenuwstelsel 82
 werken met herinneringen 293, 297, 374, 394, 397, 398, 400, 408, 435, 440, zie ook daden van triomf
 zie ook vechtrespons; vluchtrespons
 Morgan, H. 109, 111, 115
 Morgan, M.A. 243
 Moscovitch, M. 243
 Mueser, K. 48
 Mujica-Parodi, L. 178
 Muller, D. 268, 303
 Murray, E. 51, 63, 133, 274, 328
 Murray, H. 201
 Muzik, O. 242
 Myers, C.S. 49, 225
- N**
 Näätänen, R. 131, 132, 137, 140, 141, 144, 147, 148, 361
 nachtmerries 89, 187, 256, 258
 naderingsgedrag 22, 215, 219, 411
 tijdens de oriëntatierespons 151, 152, 272
 Nagy, F. 242
 Naranjo, C. 300
 Narayan, M. 233, 241
 nazi-vernietigingskampen, overlevenden van 174

- neocortex 22, 50, 51, 67, 232, 233, 235, 246
- Neufeld, R.W. 89, 233, 235, 236, 254
- nieuwsgierigheid 30, 265, 269, 272, 275, 299, 305, 332, 419
- Nijenhuis, E. 34, 49, 55, 70, 79, 90, 92, 93, 115, 125, 135, 142, 164, 167, 169, 172, 173, 175, 176, 185, 189, 190, 192, 193, 215, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 247, 282, 287, 289, 290, 300, 319, 331, 353, 358, 366, 367, 395, 396, 403, 404, 413, 427, 433, 434, 435
- nociceptoren 64, 167, 173, 181
- non-verbale communicatie 42, 68
 spelsignalen 273
 therapeutische relatie 101, 125, 283
zie ook lichaamstaal
- Norwood, A. 36
- Noshirvani, H. 36
- Nyberg, L. 237
- O**
- Ogawa, J.R. 115
- Ogden, P. 27, 29, 30, 39, 59, 65, 231, 264, 296, 298, 304, 311, 337, 376
- ogenschijnlijke dood (totale onderwerping) 85, 162, 170, 172, 178
 lichamelijke responsen 172
- Olst, E. van 131, 132, 136, 146, 147, 148, 166
- onderdanig gedrag 27, 94, 130, 164, 166, 173, 175, 177, 180, 184, 186, 228, 242, 428
- onderscheidende herinneringen 375
- ongelukken, traumatiserende 69, 95, 133, 255, 267, 278, 361, 372, 387
- ontladingstechnieken 75
- onveilig-afwerende (ambivalente) gehechtheid 106, 109, 111, 413
 behandeling van 112, 123
 zelfregulatie 119
- onveilig-gedesorganiseerde gehechtheid 106, 112, 124, 196, 220, 242, 413
 behandeling van 114
 gedrag dat wijst op 113
 incongruent gedrag 113
 zelfregulatie 113, 120
- onveilig-vermijdende gehechtheid 106, 109, 413
 behandeling van 109, 112, 121
 incongruent gedrag 110
 zelfregulatie 118
- onvermijdbare schok 24, 183
- orbitale prefrontale cortex 117
- orbitofrontale cortex 100, 241, 249
- organisatie van de ervaring 265, 271, 272, 295, 332, 358
 bouwstenen met elkaar verbinden 311, 318
 bouwstenen van de huidige ervaring 265, 267, 302, 310, 318, 375, 388, 419
 contactbevestigingen 295, 298, 309, 311, 318
 experimenten 295, 304, 315, 317, 318
 hulpmiddelen voor integratie 309, 318
 lezen van het lichaam 296, 298, 318, 323
 verkenningssysteem 267, 304, 318
 waarnemen en volgen 62, 124, 157, 259, 265, 295, 296, 298, 302, 309, 316, 318
zie ook mindfulness (aandachtig bewustzijn); aanraking als interventie
- oriëntatiefase
 speurfase 387
- oriëntatiereflex 136
- oriëntatierespons 131, 160, 173, 228, 378, 420
 actiefase 146, 151, 153

- arousal tijdens 135, 138, 146, 147, 150, 151, 152, 153
- beoordelingsfase 146, 150, 154, 155, 170
- bewustzijnsveld 131, 134, 139, 141, 148, 166, 272, 275, 377
- en traumatische oriëntatietendities 153, 275
- fase van aanpassing in de spieren 146, 148
- fase van ruimtelijke plaatsbepaling 146, 149
- fase van stilgelegde activiteit 146, 147, 153, 170
- fase van zintuiglijke alertheid 146, 148
- habituaie 138
- heroriëntatie 31, 140, 143, 156, 277
- integratief vermogen 153
- invloed van overtuigingen op 144, 155
- lichamelijke veranderingen 133
- maladaptieve 131, 136, 138, 156, 185
- nadering versus vermijding 151, 152, 154, 272
- onvoltooide 387
- openlijk en verborgen 132, 136, 140, 148
- oriëntatiereflex 136, 140, 141
- reorganisatiefase 146, 152
- sensibilisatie 138, 153
- sensomotorisch schakelen 387
- speurfase 146, 149, 154
- tendities veranderen 275, 294, 299, 328, 333, 350, 368, 373
- tijdens behandeling 131, 133, 136, 140, 143, 145, 147, 154, 156, 270, 275, 294, 299, 333
- tijdens informatieverwerking 132, 134, 137
- tijdens verdedigingsresponsen 152, 166, 176, 177
- top-downverwerking 133, 139, 142, 151
- traumagerelateerde prikkels 131, 145
- verkennende oriëntatie 141
- voorbereiding op 131
- zie ook* aandacht
- Orlebeke, J. 131, 132
- Orr, S.P. 145, 239, 246, 248
- overdracht 33, 278, 294, 305
- aanrakingsinterventies 312, 315
- definitie 280
- enscenering van 286
- lichaamstaal van 281
- negatieve versus positieve 280, 284
- ontwikkelingsproblemen 282
- seksualiteitssysteem 281, 285, 312
- zie ook* tegenoverdracht
- overmatige waakzaamheid 130, 143, 185
- overtuigingen, plaatsvervangende 396
- P**
- Pain, C. 234, 241, 243, 245, 248, 252, 254
- paniek 61, 89, 186, 258, 288, 295, 367, 380
- Panksepp, J. 19, 21, 50, 52, 189, 190, 191, 193, 197, 199, 200, 201, 203, 204, 209, 213, 217, 251, 267, 273, 438
- Papanicolaou, A.C. 238
- parasymptisch zenuwstelsel 23, 37, 80, 82, 108, 118, 121, 172
- Parker, J. 58
- Parvizi, J. 248, 251
- passiviteit 79, 87, 90, 95, 110, 347
- Pavlov, I. 21, 136, 141, 146, 161
- Pearlman, L. 185, 278, 279, 425
- Pedroarena, C. 235
- pendeltechnieken 327, 334, 374
- perceptueel geheugen 361
- Peri, T. 145
- Perls, F. 277

- Perry, B. 92, 121, 165, 241
 personificatie 287, 289
 Pesso, A. 27
 Pessó Boyden System Psychomotor (PBSP) 27
 Petersen, S.E. 142
 PET (positronemissie-tomografie) 240, 243, 248, 251
 Phan, K.L. 241
 Phillips, M. 309
 Piaget, J. 62, 361
 Pilgrim, H. 36, 48
 Pipe, J.G. 244
 Pipe, M. 359
 Pissioti, A. 251
 Pitman, R.K. 48, 145, 241, 243
 plaatsvervangende
   overtuigingen 396
 Pollard, R. 92, 121, 165, 241
 polyvagaaltheorie 82, 99, 120, 174, 179, 201
 Pontalis, J. 100
 Ponto, L.L. 248, 251
 Porges, S.W. 19, 82, 87, 99, 120, 172, 174, 179
   polyvagaaltheorie 82
 Portas, C.M. 233
 positief affect 21, 268
   regulatie door verzorger 105
   sommatische hulpmiddelen en 326, 371, 375
   tolerantie van 41, 126, 213, 273, 290, 291, 397, 404, 436
   zie ook *genoegen*
 Posner, M.I. 133, 142
 Post, R. 77, 79
 posttraumatische-stressstoornis (PTSS) 362
   definitie 24
   gedragskenmerken 87
   neurale correlaten van 30, 233
   responsdrempel 90
   traumatische herinneringen 234, 244, 245, 248
 presentificatie 288
 Pretera, H. 48, 69, 264, 340, 343, 409, 410
 Prigatano, G.P. 244
 procedurele kennisverwerving en
   geheugen 72, 96, 145, 214, 247, 265, 267, 304, 361, 376, 400
   verstoren 363
 projectieve identificatie 126
 proprioceptoren 63
 psychodynamische
   psychotherapie 26, 42, 263, 295, 346, 445
   als verbale therapie 26, 33, 34, 266, 394
 psychoforme dissociatieve
   symptomen 49, 90, 94
 Ptak, R. 243
 Puglisi-Allegra, S. 437
 Putnam, F. 142, 185
- R**
 Rafal, R.D. 133
 Raichle, M. 142
 Raine, N. 362
 Rand, M. 48, 305, 346, 429
 Ratey, J. 56, 67, 68, 70, 73, 76
 Rauch, S.L. 239, 241, 243, 248
 realisatieproces 289, 291, 401
 Rees, G. 233
 reflexen 136
   oriëntatiereflex 136, 140, 142
 reflexmatige
   handelingstendenties 406, 433
 Regestein, Q.R. 162
 regressie 23, 366
 Reich, W. 48
 reiken, patronen van 414, 415
 Reiman, E. 247
 relationele verbondenheid 414
 Remarque, E.M. 137, 171, 365

- Remonda, L. 243
reptielenbrein 20, 50, 232, 233, 239
Resnick, S. 437, 438
responsdrempel 81, 88, 90, 138
revictimisatie 131
Ribary, U. 234
Rieker, P.P. 183
Rivers, W. 167, 168, 169
Rizzolatti, G. 329
robotisering 174
Rogel-Fuchs, Y. 138
Rolfing 27
Romanski, L.M. 243
Rosenberg, J. 48, 305, 346, 429
Rosenberg, K. 111
Rosenkranz, M. 268, 303
Rossi, E. 147, 148
Roth, D. 111, 115, 121
Rothschild, B. 65, 85, 264, 296, 304,
309, 346, 351
Rubinfeld Synergy-methode 27
Russ, E. 36
- S**
- Saakvitne, K. 185, 278, 279
Sable, P. 99, 107, 121, 279, 366, 413
sadomasochisme 438
Sahar, T. 87
Santorelli, S.F. 268, 303
Sapolsky, R. 147
Savage, C.R. 239, 248
Scaer, R.C. 167, 172, 346
Schachtel, E. 360
Schacter, D.L. 72
Schefflin, A. 290, 403, 405, 419, 433, 441
Schiffer, F. 238
Schnarch, D. 287
Schnider, A. 243
Schore, A. 38, 51, 54, 62, 99, 100, 101,
102, 104, 107, 109, 111, 113, 117, 120,
126, 169, 171, 172, 175, 176, 196, 200,
203, 232, 245, 249, 300, 320, 339,
437, 438
- Schreiber, S. 145
schrikreactie 52, 57, 95, 120, 129, 160,
186, 256
houding 69
Schuengel, M. 106, 117
Schumacher, J. 268, 303
Schwartz, G. 247
Schwartz, H. 224
Scott, M.J. 48
script-gestuurde beelden 89, 239,
240, 254, 255, 257
Segal, Z.V. 303, 338
seksualiteitssysteem 189, 192, 193,
204, 210, 211, 213, 225, 403, 405,
408, 413, 420, 425, 431, 433, 437
bewegingsreeksen 205
tijdens behandeling 207
tijdens overdracht 281, 285, 312
seksueel misbruik 71, 95, 126, 135, 161,
175, 180, 186, 206, 226, 314, 316, 353,
367, 385, 393, 398, 405, 431, 437
Seligman, M.E.P. 86, 165, 186
semantisch (feitelijk) geheugen 359
sensibilisatie 138, 153, 180
sensomotorische verwerking 50, 52,
54, 60, 97, 192, 218, 232, 247, 263,
295, 445
beweging 63
definitie 60
fobie voor intimiteit 414
integratief vermogen 288
inwendige lichaamssensaties 63
tijdens behandeling 74, 77
traumatische herinneringen 358,
363, 380, 393
vijfzintuiglijke waarneming 63, 66
zie ook bottom-upverwerking
sensomotorisch schakelen 380, 383
aanwijzingen voor responsen 388
gedisreguleerde arousal 390
microbewegingen 383, 385, 387, 389,
390
mobiliserende verdediging 388, 392

- oriëntatieresponsen 387
- spontaan optredende
responsen 389
- werken met arousal tijdens 388
- Sensorimotor Psychotherapy,
concepten van 33, 34
- Sereno, A. 133
- Servan-Schreiber, D. 58
- Shalev, A.Y. 87, 138, 145, 159, 182
- Shaver, P. 106, 108, 112, 118, 189, 190,
193, 195, 197, 201, 205, 206, 209, 215,
269
- Shier, C.K. 48
- Shin, L.M. 241, 243, 246
- Shin, P.S. 246
- Siegel, D.J. 13, 35, 50, 80, 82, 85, 88, 91,
99, 100, 101, 102, 109, 124, 146, 147,
148, 150, 172, 176, 269, 359, 361, 364,
445
- Sifneos, P. 58
- Sigmundi, R.A. 181
- Simpson, J. 195
- Sinclair, H. 344
- Siviy, S. 273
- Slade, A. 107
- Smith, E. 407
- Smith, M. 77, 79
- Smylie, C.S. 239
- sociabiliteitssysteem 189, 192, 193,
201, 203, 205, 206, 210, 211, 213, 225,
229, 248, 403, 413, 425
- reflexmatige
handelingstendenties 433
- sociale-betrokkenheidssysteem 83,
96, 107, 152, 201, 202, 229, 245
- gehechtheid 99, 103, 112, 115, 117,
120, 124, 130
- in de therapeutische relatie 101,
269, 291, 293, 300, 306, 318, 367,
384, 393
- tijdens verdedigingsresponsen 176
- verdedigingsresponsen 164, 165,
178, 181
- Sokolov, E. 131, 132, 137, 138, 140, 141,
144, 147, 148, 149, 361
- Sollier, P. 65, 336, 442
- Solomon, J. 106, 112, 113, 115, 191, 199,
208
- somatisch besef van grenzen 346, 428
- somatische hulpmiddelen 321, 367,
396, 404, 407, 421, 427
- bottom-up 322, 365
- dagboek bijhouden 355
- definitie 321
- evaluatie van 322, 325, 341
- experimenten 327, 332
- gevoel van competentie 320, 326,
371
- groter integratief vermogen
ontwikkelen 353
- oefenen 354
- overleving 31, 320, 322, 323, 331, 374
- overzicht van 339, *zie ook* centrum
en periferie van het lichaam;
werken met herinneringen
- positief affect 326, 371, 375
- toekomstjablonen 355
- top-down 321, 365
- voorwerpen voor 355
- werken met herinneringen 367, 371
- zelfzorg 321
- zie ook* centrum en periferie van het
lichaam; behandelfase 1
- somatische markers 55
- somatisch ervaren 27
- somatisch herinneren 48
- somatoforme dissociatieve
symptomen 49, 89, 90, 94, 185,
446
- Sommerfield, C. 36, 48
- Son, M. van 49, 185, 225
- Soufer, R. 241
- Southwick, S.M. 92, 145, 233, 241, 246
- spelen, interactief 104
- spelsignalen 273

spelsysteem 189, 191, 193, 195, 202,
 208, 210, 211, 213, 225, 230, 273, 293,
 305, 403, 413, 420, 437
 in de therapeutische relatie 126
 Sperry, R. 20, 239
 speuren 146, 149, 154, 387
 Spicer, D.M. 250
 Spiegel, D. 49, 79, 281, 290, 366
 spiegelen 121, 275, 284, 326, 328
 Spiegel, J. 83
 Spinazzola, J. 213, 437
 Spinhoven, P. 164, 165, 167, 169, 172,
 173, 175, 176
 Spinks, J. 131, 132, 137, 140, 141, 144,
 147, 148, 361
 Spitz, R.A. 120
 Sroufe, L.A. 106, 115, 117, 119, 126
 stabilisatie 290, 319, 365
 zie ook somatische hulpmiddelen
 Staib, L.H. 233, 241
 Stark, M. 280, 286
 Stayton, D. 197
 Steadman, J. 427
 Steele, H. 73
 Steele, K. 34, 49, 55, 70, 79, 90, 92, 93,
 115, 125, 135, 142, 172, 176, 185, 189,
 190, 192, 193, 215, 222, 223, 224, 225,
 227, 228, 247, 282, 287, 289, 290,
 300, 319, 331, 353, 358, 366, 367, 395,
 396, 398, 401, 403, 404, 413, 427,
 433, 434, 435
 Steele, M. 73, 201
 Stern, D. 100, 102, 196, 266, 267, 329
 Stevens, D. 72, 145, 304, 363
 Stien, P. 141
 Stockholmsyndroom 242
 Stradling, S.G. 48
 Street, G.P. 36
 structurele dissociatie van de
 persoonlijkheid 225
 Struve, J. 281, 313
 subcorticale brug 239
 Sumova, A. 162

sympathisch zenuwstelsel 23, 37, 80,
 82, 100, 108, 115, 118, 119, 120, 165,
 167, 170, 172, 178, 180, 186, 384, 437

T

Tanev, K. 241
 Target, M. 73, 99, 103, 425
 Tarrier, N. 36, 48
 Taylor, G. 58
 Taylor, S. 81
 Taylor, S.F. 233, 241
 Teasdale, J.D. 303, 338
 tegenoverdracht 33, 40, 283, 294, 368
 aanraking als interventie 312
 Teicher, M.H. 238
 Teitge, R.A. 48
 temporele binding 234
 Thakkar, R.R. 65
 thalamus 233
 therapeutische relatie 33, 35, 41, 323,
 381
 adaptieve grenzenstellende
 handelingen aanleren 432
 afstemming 96, 101, 125, 130, 300,
 318, 374, 415
 fobische vermijding 331
 gehechtheid 121, 124, 196, 198, 229
 humor 126, 273
 interactieve regulatie 320, 330, 368
 nieuwsgierigheid 30, 126, 265, 269,
 272, 299, 305, 332, 419
 non-verbale signalen 101, 125, 283
 samenwerking 96, 300, 301, 305, 315,
 328, 351
 sociale-betrokkenheidssysteem 101,
 269, 291, 293, 300, 306, 318, 367,
 384, 393
 spelsysteem inschakelen 126, 273,
 293, 305
 spiegelen 275, 284, 326, 328
 verkenningssysteem
 inschakelen 126, 268, 274, 275, 293

- voorbeeldgedrag 270, 328, 338, 351, 432
 werken met herinneringen 365, 367
zie ook overdracht
 thermoceptoren 64
 Thrasher, S. 36
 Timko, C. 405
 Tinbergen, N. 27
 Todd, M. 68
 toekomstsjablonen 355
 toestandspecifieke verwerking 376, 378, 379, 387
 Tooby, J. 193
 top-downverwerking 35, 37, 54, 62, 71, 73, 74, 76, 79, 162, 210, 219, 259, 321, 383
 oriëntatierespons 133, 139, 142, 151
 tijdens behandeling 43, 263, 293, 445, 447
 Tortora, G. 63
 Toth, S. 121
 traumagerelateerde prikkels 22, 34, 58, 71, 92, 221, 357, 401
 heterogeniteit van responsen op 231, 252
 oriëntatierespons 131, 145
 trauma-opwekking, chronische 77
 traumatische herinneringen 34, 41, 47, 48, 89, 93, 143, 225, 252, 319, 321, 357
 bij PTSS 234, 244, 245, 248
 cognitieve verwerking 358, 363, 369, 393, 401
 dissociatie 362, 366, 381
 emotionele verwerking 358, 369, 393
 niet-geïntegreerde 357, 362
 non-verbale componenten 357, 358, 360, 369, 378, 393, 400
 ophalen van 358
 sensomotorische verwerking 358, 363, 380, 393
 situationele toegankelijkheid 360, 363, 369, 393, 400
 tijdens behandeling 270
 traumatische herinneringen 401
 verbale toegankelijkheid 360, 364, 369, 393
 window of tolerance 252
zie ook werken met herinneringen
 traumatische re-enscenering 242, 381, 382, 420
 traumatische triggers 161, 223, 225, 359
 tijdens behandeling 254, 277
 traumatische overtuigingen 47, 48, 49, 59, 73, 74, 215, 218, 254, 296, 299, 321, 328, 330, 337, 354
 aandacht en oriëntatierespons beïnvloed door 144, 155
 cognitieve verwerking 56
 Trevarthen, C. 104
 trillen 60, 61, 74, 180, 291, 362, 377, 384, 386, 390
 Tronick, E.Z. 102, 105, 200, 201
 Tulving, E. 243
 Turner, R. 233
- U**
 uitgebreide beoordeling en arousal 150
 uitgelijnde houding 297, 340, 341, 350, 396, 421, 433, 444
 oefeningen voor 343
 verticale 342, 345
 uitlijning verzorger 103
 uittreding (uit het lichaam) 175, 398
 Ursano, R.J. 36
- V**
 Vanderlinden, J. 164, 165, 167, 169, 172, 173, 175, 176, 185
 Varela, F. 55

- vaste handelingspatronen 19, 23, 25, 26, 52, 70, 130, 213
 definitie 70
- vaste handelingstendenties 160, 258, 272
- vechtespons 23, 31, 71, 84, 86, 130, 161, 164, 165, 179, 228
 gedrag tijdens 167
 mislukte verwerking van 187
 onvoltooide 169
 provocatie van 167
 tijdens sensomotorisch schakelen 388
- veilige exploratie 197
- veilige gehechtheid 101, 106, 107, 249
 congruent gedrag 108
 zelfregulatie 108, 117
- veiligheid, gevoel van 25, 29, 53, 57, 74, 101, 131, 162, 166, 185, 197, 202, 212, 258, 274, 277, 346, 427, 446
 tijdens behandel fase 1 319, 321, 323, 325, 367
- Velde, W. op den 397
- Ven, C. van der 243
- verdedigingsbewegingen 69, 110, 314, 342, 374, 415
- verdooving 35, 47, 48, 58, 79, 85, 87, 176, 223, 245, 255, 291, 392, 441
- verdriet 397, 400, 404, 417, 418, 423, 424
- verkennde oriëntatierespons 141
- verkenningssysteem 189, 191, 193, 195, 197, 202, 203, 208, 210, 211, 213, 215, 225, 230, 242, 245, 248, 274, 403, 413, 437
 in de therapeutische relatie 268, 275, 293
 organisatie van de ervaring 267, 304, 318
 tijdens behandeling 126, 198, 267, 293
- verkrachting, slachtoffers van 71, 143, 145, 147, 166, 174, 270, 371, 377, 381
- verlamming 22, 79, 153, 171
- Vermetten, E. 246
- vermijding 49, 72, 92, 94, 187, 219, 223, 242, 256, 278, 291, 411, 434, 441
 fobische 331, 373
 tijdens de oriëntatierespons 151, 152, 154, 272
 van opwinding 437
- Vernonin, L. 149
- verticale uitlijning 342, 345
- verwaarlozende verzorgers 92, 113, 115, 120, 194, 242, 250, 279, 340, 428
- verzorgers 24, 56, 99, 210, 216, 269, 346
 affectsynchroniciteit 104
 afstemming 100, 101, 103, 105, 117, 125
 angstige of beangstigende 112, 120, 212
 bakerende omgeving geboden door 103
 containment 103, 104, 125
 'goed genoeg' 103, 105, 107, 125, 269
 inconsequente en onvoorspelbare 111, 119
 interactief herstel geboden door 105, 113, 198
 interactief spelen 104
 lichamelijk niet beschikbare 109
 mentaliseren door 103
 mishandelende 92, 113, 115, 120, 194, 250, 279, 349, 350, 414, 428
 positief affect gereguleerd door 105
 verwaarlozende 92, 113, 115, 120, 194, 242, 250, 279, 340, 428
- verzorgingssysteem 189, 193, 199, 205, 206, 208, 213, 216, 225, 229, 403, 413, 425
- vestibulair systeem 63, 362
- Vigilante, D. 92, 121, 165, 241
- vijfzintuiglijke waarneming (enteroceptie) 65

- Vinogradova, O. 149
- visualisatie 343
- vlak affect 58, 93, 121, 122
- vluchtrespons 23, 31, 84, 86, 94, 130, 160, 162, 164, 165, 179, 211, 228
- gedrag tijdens 167
- mislukte verwerking van 187
- moment van herkenning van
- dreiging 387
- onvoltooide 169
- tijdens sensomotorisch schakelen 388
- Vogt, B.A. 244
- voorbeeldgedrag 270, 328, 338, 351, 432
- voortbewegingspatronen 348
- Vythilingam, M. 246
- W**
- waarnemen en volgen 35, 62, 124, 157, 259, 265, 295, 296, 298, 302, 309, 316, 318
- tijdens behandelfase 1 320, 323, 335
- werken met herinneringen 368, 378, 383, 385
- Walker, J.A. 133
- Wall, S. 106, 107, 109, 195
- Waters, E. 106, 107, 109, 195
- Watson, J. 437
- Watson, J.S. 101
- Weber, D.L. 91, 135, 138
- Weber-Luxenburger, G. 243
- wederkerige interactie 102, 107, 117, 368, 426
- Weinfield, N.S. 115, 119
- Weisaeth, L. 34, 236
- Weiss, S. 77, 79
- Wenger, M. 80
- werken met herinneringen 357
- abreactie ontmoedigen 365, 366, 393
- als intrinsiek destabiliserend 365
- cognitief verwerken 394
- contactbevestigingen 368, 378, 380
- emotioneel verwerken 394
- gereactiveerde herinneringen 369, 376, 378, 404, 419
- herinneringen opdiepen 365
- hoeveelheid informatie
- beperken 368, 380, 384, 390, 400, 446
- immobiliserende verdediging 377, 378, 381
- integratie als doel van 362, 366, 368, 369, 401
- laag tempo 365, 366, 372, 374, 377, 383, 400
- lichaamsbewustzijn 376, 377
- mindfulness tijdens 367, 369, 377, 380, 383, 384, 391
- mobiliserende verdediging 293, 297, 374, 394, 397, 398, 400, 408, 435, 440, *zie ook* daden van triomf; gereactiveerde herinneringen
- nieuwe hulpmiddelen
- installeren 374
- onderscheidende herinneringen 375
- peritraumatische hulpmiddelen
- identificeren 371
- procedurele herinneringen
- verstoren 363
- restabilisatieproces 365, 368
- risico's van 366
- somatische hulpmiddelen 321
- succesvol 358
- toestand specifieke verwerking 376, 378, 379, 387
- waarnemen en volgen 368, 378, 383, 385
- werken met hulpmiddelen 321, 367, 370
- window of tolerance 365, 366, 380, 391, 394, 400
- zie ook* daden van triomf; traumatische herinneringen

Westen, D. 36
 Wilbarger, J. 80, 352
 Wilbarger, P. 80, 352
 Wilber, K. 50, 232
 Wilder, L.S. 244
 Williams, J.G.G. 303, 338
 Williamson, G. 80, 81, 331
 Williamson, P.C. 89, 233, 235, 236, 254
 window of tolerance 79, 249, 258, 339
   adaptieve aandacht 142
   als optimale arousalzone 80, 82
   arousalzones en 80, 83, 86, 92, 186
   bandbreedte van 80, 82, 86, 88, 90,
   97
   dissociatie 92
   gehechtheid 99, 100, 102, 105, 107,
   116, 118, 119, 198
   impact van trauma op 87
   integratief vermogen 92, 94, 97
   oriëntatierespons en 139, 147, 152,
   155
   polyvagale hiërarchie en 82
   responsdrempels 81, 88, 90, 139
   tijdens behandelfase 1 319, 320, 330,
   332, 333, 335, 344, 351, 365
   tijdens behandelfase 3 403, 405,
   427
   tijdens behandeling 95, 97, 102, 104,
   125, 127, 240, 251, 255, 258, 268, 269,
   271, 275, 291, 294, 310, 311
   traumatische herinneringen 252
   variaties in 80
   werken met herinneringen 365, 366,
   380, 391, 394, 400
 Winnicott, D. 103, 105, 203, 204, 273
 Winocur, G. 243
 Wittig, B. 197
 World Trade Center, terroristische
   aanslag 187

Y

Yehuda, R. 85

Z

Zaidel, D. 239
 Zaidel, E. 239
 Zeifman, D. 205
 zelfbeschuldiging 71, 186, 367, 388,
   399
 zelfbewustzijn 29, 56
 zelfdestructief gedrag 319, 335
 zelfgevoel 35, 47, 49, 64, 80, 85, 91,
   254, 259
   grenzen 428
   integratief vermogen 288, 289
   kinderlijke ontwikkeling 100, 103,
   104
   lichaamscentrum 407, 409
   nieuw 43, 404, 420, 428, 444
   somaatich 264, 396, 409, 445, 446
   spel 273
   verbaal 264, 445
   zelfregulatie 101
 zelfkalmering 351, 445
 zelfontwikkeling 403
 zelfredzaamheid 36, 126, 291, 295, 321,
   356, 364, 376, 381, 394, 401, 403,
   420, 421, 445, 446
 zelfreferentiële verwerking 244, 248,
   430
 zelfreflectie 57, 367
 zelfrepresentatie 36
 zelfverdediging trainen 184
 zelfverzorgingshulpmiddelen 321
 'zesde zintuig' 63
 Zimmermann, P. 197, 269
 zintuiglijk bewustzijn 27
 zintuiglijke informatie 64, 65, 68, 80,
   191, 216, 218, 232